

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie se sociologií

Kaselina Panfilova

Analýza plodnosti podle věku a pořadí v Rusku a Česku
Fertility analysis by age and birth order in the Russian Federation
and the Czech Republic

Bakalářská práce

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 31.07.2015

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce, Prof. RNDr. Jitce Rychtaříkové, CSc., za cenné připomínky a za čas, který mi ochotně věnovala. Neméně děkuji své rodině za podporu při studiu.

Analýza plodnosti podle věku a pořadí v Rusku a Česku

Abstrakt

Cílem práce je popis trendů demografického chování Ruska a Česka se zaměřením na plodnost. Úvodem je představen historický pohled a kontext prvního a druhého demografického přechodu. Analýza současné plodnosti je zaměřena na věk a pořadí narozených dětí s cílem postihnout podobnosti a rozdílnosti obou populací. Použitými ukazateli úrovně a struktury plodnosti včetně jejího časování jsou úhrnná plodnost, míry plodnosti podle věku v transversálním i longitudinálním pohledu, průměrný věk matek a pravděpodobnost zvětšování rodiny. V práci jsou dále diskutovány rozdíly manželské a mimomanželské plodnosti.

Klíčová slova: plodnost, Rusko, Česko, pořadí narozených, věk matek, legitimita narozených.

Fertility analysis by age and birth order in the Russian Federation and the Czech Republic

Abstract

The thesis examines trends of demographic behaviour in the Russian Federation and the Czech Republic with focusing on fertility patterns. First, a historical view on fertility is presented including the context of the first and the second demographic transition. The analysis of recent fertility change addresses maternal age and child's birth order, in order to identify similarities and differences between both populations. Indicators used for measuring fertility levels and structures including timing are: total fertility rate, age-specific fertility rates from cross-sectional and cohort perspective, mean age at childbearing, and parity progression ratio. Marital and non-marital fertility differentials are also examined.

Keywords: fertility, the Russian Federation, the Czech Republic, birth order, maternal age, legitimacy of births

OBSAH

SEZNAM TABULEK	6
SEZNAM OBRÁZKŮ	7
SEZNAM PŘÍLOH	8
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	9
1 Úvod	10
2 Zdroje a metody analýzy	11
2.1 Použité ukazatele.....	12
3 Diskuze s literaturou	13
4 Demografické trendy ruské populace a jejich kontexty	15
4.1 První demografický přechod.....	15
4.2 Druhý demografický přechod	15
4.2.1. Ekonomické podmínky.....	17
4.3 Politika plánovaného rodičovství.....	18
4.3.1. Oficiální statistika antikoncepce v Rusku	19
4.4 Vícedětné rodiny	19
4.4.1. Sociální ochrana.....	22
4.5 Shrnutí	23
5 Analýza plodnosti	25
5.1 Analýza plodnosti.....	25
5.2 Analýza dle věku ženy	27
5.3 Generační plodnost.....	29
5.4 Transversální analýza plodnosti dle věku ženy a pořadí narození.....	37
6 Závěr	43
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	47
PŘÍLOHY	50

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Průměrný věk matek při narození dítěte i-tého pořadí, Rusko a Česko, 1960 a 2010	39
Tabulka 2: Podíl dětí narozených mimo manželství podle pořadí narození, Rusko a Česko, 2010	40
Tabulka 3: Podíl dětí narozených mimo manželství podle věku matky, Česká republika a Rusko, 2010	41
Tabulka 4: Pravděpodobnost zvětšování rodiny, Česká republika a Rusko, 2010.	42

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Úhrnná plodnost, Rusko a Česko, 1959–2010.....	26
Obrázek 2: Míry plodnosti podle věku v Česku a Rusku v roce 1960, 2010	28
Obrázek 3: Průměrný věk matky při narození dítěte, Rusko a Česko, 1959–2010	29
Obrázek 4: Konečná plodnost žen v Česku a Rusku, generace 1944-1970	30
Obrázek 5: Míry generační plodnosti podle věku a 1. pořadí narození, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Česko	31
Obrázek 6: Míry generační plodnosti podle věku a 1. pořadí narození, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Rusko	31
Obrázek 7: Míry generační plodnosti podle věku a 2. pořadí narození, Rusko	32
Obrázek 8: Míry generační plodnosti podle věku a 2. pořadí narození, Česko	33
Obrázek 9: Míry generační plodnosti podle věku a 3. pořadí narození, Rusko	34
Obrázek 10: Míry generační plodnosti podle věku a 3. pořadí narození, Česko	34
Obrázek 11: Míry generační plodnosti podle věku, 4. a dalšího pořadí, Rusko	35
Obrázek 12: Míry generační plodnosti podle věku, 4. a dalšího pořadí, Rusko	36
Obrázek 13: Míry plodnosti podle věku a pořadí narození, Česko, 2010.....	38
Obrázek 14: Míry plodnosti podle věku a pořadí narození, Rusko, 2010	38

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Úhrnná plodnost v Rusku a Česku, 1959–2010.....	49
Příloha 2: Míry plodnosti podle věku v Rusku a Česku	50
Příloha 3: Konečná plodnost v Rusku a Česku, 1944–1970.....	51
Příloha 4: Míry generační plodnosti podle věku a 1. pořadí, Rusko	52
Příloha 5: Míry generační plodnosti podle věku a 1. pořadí, Česko	53
Příloha 6: Míry generační plodnosti podle věku a 2. pořadí, Rusko	53
Příloha 7: Míry generační plodnosti podle věku a 2. pořadí, Česko	54
Příloha 8: Míry generační plodnosti podle věku a 3. pořadí, Rusko	55
Příloha 9: Míry generační plodnosti podle věku a 3. pořadí, Česko	55
Příloha 10: Míry generační plodnosti podle věku, 4. a dalšího pořadí, Rusko	56
Příloha 11: Míry generační plodnosti podle věku, 4. a dalšího pořadí, Rusko	57
Příloha 12: Míry plodnosti podle věku a pořadí, Rusko, 2010	57
Příloha 13: Míry plodnosti podle věku a pořadí, Česko, 2010	58
Příloha 14: Průměrný věk matky při narození dítěte, 1959–2010	59

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

HFD Human Fertility Database

RSFSR Ruská sovětská federativní socialistická republika

ČSÚ Český statistický úřad

Kapitola 1

Úvod

Téma práce bylo vybráno z důvodu, mého osobního zájmu o oba státy, jeden stát, ze kterého pocházím – Rusko a druhý v kterém žiji – Česká republika. Bakalářská práce se zabývá analýzou plodnosti a jejím porovnáním mezi Ruskem a Českem. Obě země mají společné slovanské dějiny: Rusko je východoslovanský stát České republiky žije populace mluvící západoslovanským jazykem. K historickému rozdělení došlo také v souvislosti s rozdílným náboženským vyznáním, tj. přijetím—katolické liturgie v České republice a historickým se hlášením k pravoslaví v Rusku. Státy prošly společnou politicko-sociální změnou jako je pád komunismu v roce 1989 v Česku a pak rozpadem Sovětského svazu po neúspěšném puči konzervativních komunistů v roce 1991. Tímto skončila epocha evropských komunistických států. Po pádu komunismu se přístup obou států k rodinné politice včetně ekonomické situace výrazně se změnil, přišlo úplně nové období ve kterém se mění postoje, hodnoty a životní styly populace, nastává prudký pokles počtu narozených dětí a úrovně plodnosti, zvyšuje se průměrný věk matky při porodu a též výrazně nárůstá podíl dětí narozených mimo manželství. Cílem práce je popis trend, které v demografickém chování obyvatel Ruska probíhají od prvního demografického přechodu, analyzovat plodnost v Rusku a České republice podle věku a pořadí a nalezení, popsání rozdílů a společných znaků a zhodnocení současné plodnosti v obou populacích.

Práce je rozdělena celkem do šesti kapitol. První kapitola je úvodní. Ve třetí kapitole jsou podrobně popsány všechny zdroje a metody, které byly v práci použity. Další kapitola má teoretické zaměření a je věnována popisu demografických trendů ruské populace a jejich kontextu. Páta kapitola postupně analyzuje plodnost v Rusku a České republice, kde důraz je kladen na věk a pořadí narozených. V závěru jsou shrnuty poznatky, ke kterým se došloběhem napsání této bakalářské práce.

Kapitola 2

Zdroje a metody analýzy

Tato bakalářská práce je zaměřena na nalezení a popsání rozdílů a společných znaků, včetně zhodnocení současné situace v plodnosti Česka a Ruska. Základní data pro analýzu plodnosti pro Českou republiku a Rusko byla čerpána z Human Fertility Database. Některá další data byla čerpána z Českého statistického úřadu a Federálního úřadu státní statistiky Ruska. V teoretické části práce, kde jsou popsány kontexty a trendy plodnosti v Rusku a která je zaměřena na identifikaci příčin změn jsou využita data z informačního časopisu Demoscop Weekly, který je podporován Ústavem demografie vysoké školy ekonomické se sídlem v Moskvě. V první podkapitole analytické části je popsán vývoj plodnosti v České republice a Rusku od roku 1959 pomocí ukazatele úhrnná plodnost, který je jedním ze základních ukazatelů plodnosti, a vyjadřuje počet dětí, které by se narodily ženě během jejího reprodukčního období, kdyby zůstalo zachováno rozložení plodnosti podle věku ve sledovaném kalendářním roce po dobu zhruba 35 let (Pavlík, Kalibová, 2005). Dalším ukazatelem, který je použit pro porovnání plodnosti v roce 1960 a 2010, v České republice a Rusku jsou specifické míry plodnosti, definované jako poměr počtu živě narozených dětí ženám v určitém věku ke střednímu stavu žen v daném věku. Dále jsou v rámci porovnání plodnosti ve výše uvedených státech využity ukazatele—konečné plodnosti a míry generační plodnosti, které jsou založeny na mírách plodnosti podle věku určité generace. Další ukazatel, který dokumentuje rozdíly v plodnosti mezi Českou republikou a Rusken v roce 2010 jsou míry plodnosti podle věku a pořadí dětí narozených matce. Pořadí dítěte se obvykle určuje pouze podle počtu živě narozených dětí (Pavlík, Kalibová, 2005), v Česku podle všech narozených (živě a mrtvě), stejně v Rusku. Dále pro porovnání plodnosti v roce 2010 mezi oběma zeměmi byl použit ukazatel průměrného věku matek při narození dítěte i-tého pořadí. Plodnost v České republice a Rusku v roce 2010 je také charakterizovaná—pomocí podílů dětí narozených mimo manželství a podle pořadí narození, z důvodu, že ruská data mimomanželsky narozených dětí podle pořadí nebyla kategorizována detailně podle rodinného stavu matky (vdaná, svobodná, rozvedená nebo ovdovělá). Pro porovnání obou populací byl proto použit celkový podíl mimomanželsky narozených dětí podle pořadí pro oba státy. Posledním ukazatelem, který charakterizoval strukturu plodnosti podle pořadí byla pravděpodobnost zvětšování rodiny, která na rozdíl od struktury žen podle počtu dětí, vyjadřuje intenzitu přechodu mít dítě vyššího pořadí. (Svobodová, 2007).

2.1 Použité ukazatele

Úhrnná plodnost představuje průměrný počet živě narozených dětí, které by se narodily jedné ženě za předpokladu, že by míry plodnosti podle věku (x) zaznamenané ve sledovaném kalendářním roce zůstaly během jejího reprodukčního období (15–49 let) neměnné.

$$\dot{p} = \sum_{15}^{49} f_x = \sum_{15}^{49} \frac{N_x^v}{P_x^z}$$

N_x^v počet živě narozených dětí ženám ve věku x

P_x^z střední stav žen ve věku x

f_x míra plodnosti ve věku x

Míry plodnosti podle věku (specifické míry plodnosti) představují počet živě narozených dětí ženám v určitém věku (věkové skupině) na 1 000 žen v daném věku (věkové skupině).

$$f_x = \frac{N_x^v}{P_x^z} \times 1000$$

Konečná plodnost představuje součet generačních měr plodnosti podle věku a udává průměrný počet živě narozených dětí ženám sledované generace za neexistence úmrtnosti žen během celého reprodukčního období.

$$kp = \sum_{15}^{39} f_x = \sum_{15}^{39} \frac{N_x^v}{P_x^z}$$

Míry generační plodnosti podle věku (x) a pořadí narození (i) představuje poměr živě narozených dětí ženám v určitém věku podle pořadí na celkový počet žen v daném věku a kohortě (c) bez ohledu na počet jejich dětí. Jsou to tzv. unconditional fertility rates.

$$f_i(x, c) = \left(\frac{N_i(x, t, t-x) + N_i(x, t+1, t-x)}{P(x, c)} \right) \times 1000$$

Míry plodnosti podle věku (x) a pořadí narozených (i) představují počet živě narozených dětí podle pořadí narození ženám v určitém věku (věkové skupině) na celkový počet žen v daném věku bez ohledu na počet jejich dětí. Jsou to tzv. unconditional fertility rates.

$$f_x^{(i)} = \frac{N_x^{v(i)}}{P_x} \times 1000$$

Průměrný věk při narození dítěte i -téhopořadí vyjadřuje průměrný věk matky při porodu i -tého pořadí a je nezávislý na věkové struktuře ženské populace v reprodukčním věku. Počítá se z tzv. unconditional age-specific fertility rates.

$$x^{(i)} = \frac{\sum_{15}^{39} \bar{x} \cdot f_i(x, t)}{\sum_{15}^{39} f_i(x, t)}$$

$\bar{x} = x + a(x)$ je střed příslušného věkového intervalu

Pravděpodobnost zvětšování rodiny je pravděpodobnost pro ženu, která má i dětí mít $i+1$ dítě.

$$a_0 = \dot{p}^1$$

$$a_i = \frac{\dot{p}^{i+1}}{\dot{p}^1}$$

Kapitola 3

Diskuze s literaturou

Analýzou plodnosti v Rusku se zabývali Tomas Frejka a Sergei Zakharov (2014) ve svém článku *Fertility trends in Russia during the past half century: Period and cohort perspectives*. Většina použitých metod analýzy z této práce byla rozpracována a popsána čtyřmi autory v další publikaci *Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application* (Sobotka, Zeman, Lesthaeghe, Frejka, 2011). Jedná se o komplexní srovnávací analýzu plodnosti podle jednotek věku včetně kumulativních ukazatelů pro reálné kohorty a podle pořadí narozených. V analýze byla také použita metoda, kterou navrhl Frejka (2011), jejíž princip spočíval ve výpočtu indexů kohortní plodnosti podle věku vzhledem k určité referenční generaci což umožnilo odhalit opoždění respektive rekuperaci plodnosti srovnávaných kohort. V této práci se používají jak tradiční ukazatele plodnosti pro reálné a fiktivní kohorty tak i některé nové ukazatele, které byly navrženy teprve nedávno. Tyto nové ukazatele umožňují jiným pohledem zkoumat odlišnosti plodnosti jednotlivých generací a posoudit do jaké míry byly tyto hodnoty ovlivněny například rodinnou politikou státu, respektive posoudit jev odkládání rození dětí do pozdějšího věku. Mimo jejich použití ve vlastní analýze plodnosti jsou i vhodným nástrojem pro tvorbu hypotéz o budoucím vývoji plodnosti.

Studiem vlivu státní populační, respektive rodinné politiky na plodnost-se zabývá Avdeev (2011) v článku *Státní podpora rodiny s dětmi v Rusku v porovnání s Francií*, který zkoumá možnosti ovlivňování plodnosti a to zejména pokud jde o narození druhého dítěte v Rusku. V tomto článku se porovnává situace v Rusku a Francii, a uvažují se zde institucionální faktory ovlivňující rozhodnutí mít druhé dítě. Článek Elizarova (2011) se věnuje stimulaci plodnosti pomocí opatření rodinné politiky a jejich efektivitě. Dále je v tomto směru zajímavý příspěvek autorů Avdeev a Troitskaia (2011), kde je analyzováno antikoncepční chování a jeho regionální rozdíly v šesti evropských zemích. Z této analýzy je patrné zjevné dělení Evropy na západní a východní z pohledu používání antikoncepce. Také je zde poukázáno na nutnost užití spolehlivé antikoncepce ve starších věkových kategoriích, zejména po narození žádaného počtu dětí. Avdeev a Troitskaia (2011) se ve svém článku pokoušejí vysvětlit poměrně vysoký podíl uživatelů tradičních metod v Rusku-a také analyzují faktory a schéma přechodu městských žen na moderní antikoncepci.

Od poloviny šedesátých let se demografické chování většiny zemí Evropy začalo proměňovat. Demografové van de Kaa a Lesthaeghem se zabývali těmito novými trendy a navrhli v roce 1986, teorii která je známá jako druhý demografický přechod. Základem této

teorie je, že více industrializované země šly jinou cestou v demografickém vývoji, než tomu bylo dříve (van de Kaa, 2002). Pro druhý demografický přechod je typický pokles plodnosti na úroveň, kdy přirozený přírůstek začíná být záporný, vzrostla emancipace žen, narůstá rozvodovost, změnily se postoje k umělému přerušování těhotenství, je pozorován vysoký výskyt nesezdaných soužití a krize instituce rodiny. Lesthaeghe a van de Kaa přičítají tyto proměny narůstajícímu individualismu v industrializovaných zemích. Příčinou je sociální změna, která přináší nové hodnoty a postoje jednotlivců. To je také provázáno s technologickým pokrokem v moderní společnosti a změnami v ekonomice.

Kapitola 4

Demografické trendy ruské populace a jejich kontexty

4.1 První demografický přechod

Pokles plodnosti v Rusku začal s vyšší intenzitou a také později, než ve většině vyspělých zemích. Zpoždění činilo oproti evropským zemím průměrně 30–40 let. V porovnání s Francií skoro jedno století. Počátečním impulsem pro snížení plodnosti byla “emancipace”, zrušení nevolnictví v Rusku, které bylo provedeno v roce 1861. Pokles plodnosti měl z hlediska Evropy rekordní tempo - průměrně za 70 let Rusko překonalo zpoždění, celkově dokončilo přechod na nízkou plodnost (2 děti na jednu ženu) paralelně s ostatními vyspělými zeměmi - v polovině 60.let.

Přechod k nízké plodnosti v Rusku byl velmi urychlen nepřetržitým řetězem sociálních otřesů, které doprovázely rychlou modernizaci společnosti. V průběhu krize se projevil pokles životní úrovně, ale větší vliv mělo masové užívání individuální antikoncepce. Reprodukční chování partnerů se neustále měnilo v závislosti na reálné situaci.

V Rusku došlo také k masovému nárůstu interrupcí. Zákon z roku 1936, který zakazoval uměle přerušit těhotenství na přání ženy, byl velmi naivním pokusem totalitního státu zvrátit klesající trend v plodnosti. Jeho záměrem bylo zlepšit demografickou situaci po krizi, kterou způsobila kolektivizace sovětského venkova.

4.2 Druhý demografický přechod

Tzv. druhý demografický přechod chápou někteří odborníci jako jednoduchý přechod ze současného dominantního modelu rodiny s dvěma dětmi, k modelu rodiny s jedním dítětem (nebo i k hromadné bezdětnosti). Víme jistě, že tvorba rodiny a početí dítěte bude méně a méně ovlivňováno změnou makroekonomických a sociálně-politických parametrů prostředí, které nejsou závislé na jednotlivci. Ve svém demografickém chování se lidé pravděpodobně budou řídit hodnotami odlišnými od materialistických. Svoji biografii a časování demografických událostí budou sestavovat jen na základě toho, co cítí.

Přechod do nové fáze vývoje plodnosti v západních zemích začal na přelomu 60. a 70. let. Rusko, stejně jako bývalé východní země, zahájilo druhý demografický přechod až o dvě nebo

tři desetiletí později a jsou tak ještě na začátku tohoto procesu. Zejména se liší tím, že změny demografického chování probíhají v podmínkách rychlé socioekonomické transformace.

Na úrovni demografických ukazatelů se druhý demografický přechod projevuje v podobě nárůstu průměrného věku vstupu do manželství a mateřství, delšími intervaly mezi porody, zvýšením významu narozených mimo formální manželství, zvýšením podílu lidí, kteří nikdy nebyli v legálním manželství, a neměli žádné děti. Tradiční propojenost třech typů chování: sexuální, reprodukční, manželské nakonec zmizí.

Instrumentálním základem pro novou fázi kontroly plodnosti bylo masové rozšíření efektivních metod plánování rodičovství, což umožňuje individuální a svobodnou volbu časování reprodukční události. Před našima očima se odehrává antikoncepční revoluce. Celý systematický proces realizace plánování rodiny, je stále více ovlivněn úspěchy v oblasti vyspělých technologií. Připomeňme, že při plánování rodičovství nejde jen o ochranu před početím. Proces je spojen i s regulací individuální plodnosti jako takové, a to i prostřednictvím genové technologie (Van de Kaa, 2002).

Nejnovější trendy ve vývoji plodnosti, které interpretujeme jako začátek druhého demografického přechodu v Rusku, lze pozorovat od poloviny roku 1990. Demografické ukazatele a prediktory budoucích dlouhodobých změn současného Ruska jsou následující:

- a) Rychlé snižování úrovně plodnosti v mladších věkových skupinách;
- b) Odložení narození prvního dítěte do pozdějšího věku;
- c) Rychlý růst průměrného věku při prvním sňatku;
- d) Zvyšování podílů matek ve starších věkových skupinách v celkové plodnosti;
- e) Snížení role „vynucených“ manželství, z důvodu předmanželské koncepce.

Všechny změny v ruské plodnosti, které můžeme sledovat v posledních letech, často vedou ke snížení její úrovně. Rusko poznalo ve své historii drastické změny - pokles celkové intenzity plodnosti činí, na základě ukazatele úhrnné plodnosti, až 4,5 až 6,3 v závislosti na způsobu hodnocení: z 7,5 živě narozených na jednu ženu v reprodukčním věku ve fiktivní kohortě na konci 19. století na 1,6 živě narozeného dítěte na jednu ženu reálné kohorty 60. let 20. století. Takový obrovský pokles úrovně plodnosti je jasným indikátorem radikálních a rychlých změn ve strukturách rodin, společnosti a státu, které proběhly jen za tři až čtyři demografické generace Rusů (délka demografické generace je průměrně 30 let) (Vishnevsky, 2002).

Na jedné straně byl pokles plodnosti historicky nevyhnutelnou reakcí na společný a konzistentní vývoj ve všech sférách společnosti. Naopak ale přechod z vysoké na nízkou úroveň plodnosti vedl ke zpomalení tempa růstu obyvatelstva, k zásadní transformaci demografické rovnováhy mezi generacemi (poměr mezi věkovými skupinami dětí, rodiče a prarodiče), což iniciuje a urychluje související sociálně-ekonomické a politické změny. Právě snížení plodnosti na současnou historicky nízkou úroveň je centrálním bodem moderních demografických problémů, které se sociálně-ekonomické systémy v rozvinutých zemích snaží vyřešit.

Studium historického typu sociokulturních regulátorů demografického chování (normy, hodnoty, předpisy, náboženství), které působí jak na úrovni makrosociální, tak i v mikrosociální rovině, tedy v rámci rodin a jedinců (systém rozhodování a metody kontroly plodnosti), poskytuje odpovědi na následující základní otázky: Jaká je stabilita a jaké jsou limity pro přijatelnou variabilitu parametrů plodnosti v daném socio-kulturním prostředí. Studium

transformace socio-demografických vztahů mezi lidmi v procesu přechodu z jednoho historicky stabilního typu plodnosti do druhého je klíčem k pochopení budoucích změn a směru současné struktury plodnosti.

Tímto způsobem, v rámci historického procesu modernizace plodnosti bereme v úvahu nejen přechod z jednoho modelu plodnosti do jiného, ale také transformaci historicky specifického systému regulace plodnosti, který funguje ve společnosti. Pokud krátce budeme formulovat podstatu modernizace plodnosti v této rovině, půjde o proces přechodu od převážně sociálních forem kontroly odpovídajících hierarchické struktuře tradiční společnosti a maximálně odcizené od jednotlivce, k individuálně-rodinné formě kontroly, ve které se rozhoduje o narození dítěte hlavně v individuální rovině (Troickaya, Avdeev, 2010).

4.2.1 Ekonomické podmínky

Podmínky, které iniciovaly pokles plodnosti, se mezi zeměmi liší. V roce 1985 nastoupil do vlády Mikhail Gorbachev. V letech 1985–1986 prováděli Gorbačov a jeho lidé ve vládě zrychlení sociálně-ekonomického růstu, a se snažili oživit stagnující ekonomiky, což bylo hlavním cílem tohoto období. Byly zavedeny nové reformy jako Perestrojka, Demokratizatsia. Tyto reformy a rychlé změny však byly pro občany Sovětského svazu stresové a nezajišťovaly stabilitu toho období. Uvedené reformy a změny měly za následek raný a prudký pokles úrovně plodnosti. Mládež přemýšlela o manželství v souvislosti s narozením dítěte, a proto preferovala vyčkat a zařídit se podle toho co se bude dít v budoucnosti. Ekonomická krize, která se objevila v roce 1989, posílila také tento trend nejistoty, který pravděpodobně nejvíc ovlivnil pokles plodnosti v 90. letech. (Macura, Macdonald, 2003).

Na konci roku 1991 přichází do vlády první prezident RSFSR Boris Jelcin, který provádí liberalizaci zahraničního obchodu, reorganizaci daňového systému a další radikální změny v ekonomickém sektoru země. Výsledkem reformy byl přechod Ruska k tržní ekonomice. Hlavními cíli byly urychlení ekonomické restrukturalizace a hromadná privatizace státních podniků. Tyto změny však byly neúspěšné, protože v RSFSR pokračovala stagnace ekonomiky celá devadesátá léta.

Přechod na nový vládní systém v Rusku proběhl rychle, po převratu snahy státu byly zaměřeny na ekonomickou restrukturalizaci. Během ekonomické krize rostla nezaměstnanost a klesaly reálné mzdy. Samozřejmě že tato ekonomická krize byla klíčovým faktorem poklesu plodnosti, dokonce v období 80. až 90. let poprvé zaznamenán záporný přirozený přírůstek ruské populace.

Po rozpadu Sovětského svazu Rusko nemohlo pokračovat v podpoře rodinné politiky, která spočívala ve velkém množství státních výhod a služeb, které byly typické pro prosperující stát. Náklady na rodinnou politiku musely být vyloučeny ze státních rozpočtů. Zastavila se státní bytová výstavba pro rodiny s dětmi, byly omezeny nebo zrušeny přídavky a služby pro děti, což znamenalo, že rodiče museli sami zajišťovat výchovu svých dětí a nemohli se již spoléhat na státní pomoc. Kvůli těmto faktorům vzrostla nestabilita a nejistota, zejména do budoucnosti, což ovlivnilo odkládání dětí, anebo rozhodnutí o bezdětnosti (Macura, 2000).

4.3 Politika plánovaného rodičovství

Mnoho let v Rusku (a bývalém SSSR) se stát snažil ovlivňovat plodnost pomocí tradičních socialistických metod ideologického charakteru. Od mravně-psychologických vlivů, přes výbory Komunistické strany, zaměřené na zachování rodiny, plodnosti, až po slogany „povinnost každého občana“, „rodina bez dětí - není rodina“ apod. Ale v nové, demokratické společnosti, tedy na cestě, kterou Rusko nastoupilo na konci 20. století, se v reprodukčním chování začaly objevovat prvky západních modelů plodnosti (Plyusch, 2006)

Je třeba také zmínit, že Česko (bývalé Československo) prošlo stejným „socialistickým systémem“ a s Ruskem má v tomto smyslu hodně společného. Zejména co se demografického vyvoje týče, včetně nejnovějších změn, a to především pokud jde o modely manželství a také poslední trendy plodnosti.

Za základ současných trendů plodnosti můžeme považovat podvědomý proces hledání optimálního modelu lidského životního cyklu, který odráží realitu moderního života. Tento model vyžaduje vysokou úroveň vzdělání a materiálního blaha, vzájemnou účast manželů ve formování rodinného rozpočtu, rostoucí sociální a materiální nezávislosti dětí a starších osob, zlepšení zdravotní kontroly a plánování rodičovství a tak podobně.

Během posledního desetiletí 20. století byl pokles úrovně plodnosti v Rusku předmětem velkého vědeckého zájmu ruských a zahraničních demografů (Avdeev, 2003, Kohler, 2005, Zakharov, 1996). I přes rozdíly v názorech na příčiny a perspektivy nízké plodnosti v Rusku, v diskusi o důsledcích tohoto poklesu se téměř všichni vědci shodují na tom, že takový prudký pokles plodnosti také souvisel s nárůstem počtu umělých přerušení těhotenství (Vishnevskii, 1999). Kromě toho, tento scénář je v Rusku nejpravděpodobnější kvůli:

- a) volnému přístupu k umělému přerušení těhotenství;
- b) tradičně tolerantnímu postoji k této metodě antikoncepce ex post;
- c) slabé státní podpoře v oblasti poskytování služeb, informací a vhodných metod plánování rodičovství (Avdeev, Blum, Troickaya, 1993).

Bez ohledu na podobné prognózy, na počátku 90. let klesají počty interrupcí současně s poklesem úrovně plodnosti. V první polovině 90. let klesaly ve zhruba stejné míře ukazatele umělé potratovosti, přičemž se od konce 90. let úroveň plodnosti stabilizovala. Takový paralelní pokles plodnosti a umělé potratovosti lze možná vysvětlit tím, že statistiky nejsou dokonalé nebo se mění antikoncepční chování ruské populace. Ale rozsáhlý výzkum dějin statistiky umělé potratovosti v SSSR a Rusku v roce 1990 prokázal, že neexistují žádné chyby ve statistice o umělých přerušeních těhotenství od roku 1955 v Rusku (Avdeev, Troitskaia, 1991). Publikace z roku 2004 tento názor znovu potvrdila (Philipov, Andreev, 2004). To ukazuje na to, že oficiální statistiky interrupcí v Rusku poměrně přesně odráží situaci a pozorovaný pokles umělé potratovosti je reálný. Vysvětlení tohoto trendu s největší pravděpodobností spočívá v tom, že v posledních 15–20 letech prošlo antikoncepční chování ruských žen významnými změnami. Tyto změny mohou nastat dvěma způsoby:

- a) zvýšení užívání antikoncepce (podíl uživatelů antikoncepce u žen v reprodukčním věku narostl);

- b) zvýšení celkové účinnosti metod používaných k zabránění těhotenství v souvislosti s intenzivnějším využíváním moderních metod.

Podíl uživatelů antikoncepce v Rusku za 15 let vzrostl. Prevalence moderních metod se však příliš nemění. Podle údajů z výběrových šetření (Entwisle, Kozyreva, Davis, 1997) snížení počtu interrupcí v roce 1990–2000 bylo částečně způsobeno změnami v antikoncepční chování ruských žen. Avšak tyto změny jsou extenzivní, spojené se zvýšením počtu uživatelů antikoncepce. Zejména co se týče opuštění tradičních neefektivních metod ve prospěch metod moderních. Jedním ze specifík plánování rodiny v Rusku je relativně vysoký podíl tradičních metod používané antikoncepce (Troitskaya, Avdeev, 2010). Bez ohledu na to, že tradiční metody mají nízkou efektivitu, a často tak dochází k neplánovanému otěhotnění, procento uživatelů těchto metod je poměrně stabilní - asi třetina žen v reprodukčním věku. Mezi tyto metody se zejména řadí coitus interruptus (přerušovaná soulož) a metoda neplodných dnů (Troitskaya, Avdeev, 2011).

Podle průzkumu plánovaného rodičovství (Zakharov, 2007), nejčastější tuto tradiční metodu antikoncepce využívají ženy ve vyšším reprodukčním věku: mezi uživatelkami antikoncepce ve věkové skupině starší než 40 let každá druhá žena používá tradiční způsob prevence nechtěného těhotenství. Lze očekávat, že v průběhu času, kdy tyto ženy již nebudou v reprodukčním věku, se podíl používaných tradičních metod antikoncepce sníží. Ale relativní stabilita tohoto ukazatele v průběhu posledních 15 let znamená, že skupina uživatelů tradičních metod se neustále aktualizuje. Mladé ženy, které měly svůj první sexuální vztah, často nepoužívají moderní metody. Některé z nich začínají s tradičním způsobem antikoncepce. Toto chování se pak přeneslo i do pozdějšího věku.

4.3.1 Oficiální statistika antikoncepce v Rusku

Ruské oficiální statistiky neposkytují žádné informace, které by mohly pomoci při posuzování vlivu každého z výše uvedených faktorů, tj. - růst podílu uživatelů a „modernizace“ struktury používaných metod antikoncepce a tím odhadnout jejich dopad na snižování počtů umělých potratů. Vše, co výzkumník může zjistit z oficiálních statistik, je roční počet zavedení nitroděložního tělíska (o ukončení použití této metody data neexistují) a počet žen, které byly ročně na konzultaci u lékaře z důvodu předepsání hormonální antikoncepce. Údaje o počtu žen, které si koupily antikoncepční pilulky bez lékařského předpisu a konzultace, neexistují.

4.4 Vícedětné rodiny

V Rusku se za rodinu s větším počtem dětí považují rodiny, které mají tři a více nezletilých dětí (včetně adoptovaných a nevlastních) ve věku mladším 16 let. Do definice patří i rodiny s dětmi mladší 18 let a to v případě, že studují ve vzdělávacích institucích, které provádějí všeobecně vzdělávání.

Velké rodiny (manželský pár se 3 a více dětmi) se často uvádí jako příklad patriarchální ruské rodiny. Na přelomu 19. a 20. století byly rodiny v Rusku zpravidla velké. Náboženství a zvyky té doby podporovaly velké rodiny. Odmítnutí narození dětí, nebo dokonce uměle vyvolaný potrat se pokládaly za hřích: “Kdo nemá žádné děti - žije v hříchu”. Rolníci o

možnostech umělého přerušení těhotenství nevěděli téměř nic a to stejné platilo o antikoncepci. Reprodukční věk se u ruských žen prodlužoval do 42 respektive 47 let. Žena, která v manželství prožila celé své reprodukční období, rodila 8-11 krát. V Rusku byla silná a velká rodina, vysoká plodnost a populační růst byl vnímán jako klíč k prosperitě státu (Avdeev, Troitskaia, 2011).

Žena je v současnosti nucena zvážit, zda je pro ni důležitější dítě, nebo kariérní růst. Ekonomická nepředvídatelnost příjmů rodiny nutí manželský pár k zodpovědnému přístupu k plánování počtu dětí. Tak, podle jejich názoru, zodpovědnost za počátek skutečné demografické krize nese vláda, a nikoliv obyčejní občané, pro něž důraz na materiální stabilitu života není dnes totožný se založením velkých rodin. Můžeme říci, že moderní směřování k malé rodině postupně snižuje i sociální hodnotu mateřství. A nestabilita ekonomického života i přes existenci a oživení tradic jen přidává do tohoto procesu další negativní prvky.

V Česku se tradičně nejvíce dětí rodí také v křesťansky orientovaných, a zejména katolických rodinách. Nemít vůbec žádné děti nebo jen jedináčka je prioritou jen menšiny párů. Mnozí z těch, kteří nakonec zůstanou nejvýš u jednoho dítěte, toho v skrytu duše litují a za příčinu označují zdravotní problémy, neshody v partnerském vztahu nebo i přílišný shon všedního dne, který jim nakonec pro samé čekání na vhodnější dobu neumožnil (další) dítě počít (Caldwell, Schindlmayr, 2004).

Většina lidí v Rusku a Česku považuje za ideál mít dvě děti, jako pokračovatele rodu obou pohlaví (Možný, 2008, Loginova, 2006). K tomuto rozhodnutí se právě dostávají pod tlakem veřejného mínění. Na rodinu se dvěma dětmi jsou obvykle projektovány průměrné rodinné byty, rodinné vstupenky, stoly v restauracích, obvyklá osobní auta. Panuje všeobecně rozšířená představa, že dvě děti jsou standardem a když oba rodiče pracují, tak děti budou mít stabilní dětství. Ve většině evropských zemí, včetně Ruska, velké rodiny dostávají státní podporu. To často souvisí s velmi nízkým, respektive záporným populačním přirozeným přírůstkem v těchto zemích. Snížení počtu obyvatel destabilizuje sociální stabilitu a hospodářský rozvoj, proto vláda podporuje velké rodiny.

Vážné demografické problémy Ruska, a především, problém reprodukce populace, vyžadují zvláštní pozornost ze strany společnosti k postavení velkých rodin. Dnes se spolu s narozením prvního dítěte zvyšuje riziko chudoby. Rodiny s počtem dětí tři a více se stávají ve většině případů chudé. Velká rodina nemůže být posuzována zvlášť, protože její problémy jsou součástí problémů moderní ruské rodiny a její postavení představuje extrémní situaci, ve které se koncentrují všechny druhy problémů. Proto sociální opatření pro velké rodiny s dětmi musí být organickým prodloužením sociální politiky pro celou rodinu jako takovou.

Bez ohledu na důležitost studia fenoménů velkých rodin v Rusku, které má dnes extrémně nízké ukazatele reprodukce populace, existuje nedostatek ve výzkumu v této oblasti, neboť většina výzkumných prací v tomto směru se datuje do konce 80. let, respektive počátku 90. let minulého století, přičemž tyto práce mají lokální charakter (E.Childieva, 1992). Studie ukázaly, že skupina velkých rodin se třemi nebo více dětmi představuje různé modely rodinného chování, životních stylů a postojů k dítěti. Rodina, která má 4 a více dětí se označuje jako rodina s "odchylkami v chování" a tuto skutečnost lze vysledovat z hlediska sociálně-ekonomického potenciálu a podle specifiky sociální portrétů velké rodiny. Rodiny lze rozdělit

na dvě skupiny. Ti, kteří mají maximálně tři děti jsou ti „normální“ a rodiny se čtyřmi a více dětmi jsou již „mimo normu“. Vývoj a zavedení účinných demografických a sociálních politik zaměřených na ochranu rodiny, socializaci dětí, a to bez ohledu na typ rodiny, ve které žijí, vyžaduje seriózní analýzu sociálně - ekonomického potenciálu velkých rodin, posouzení výskytu této kategorie rodin v různých regionech Ruska, identifikaci sociálního portréту velkých rodin v každé z nich. Úkolem společnosti je podporovat vědomé a odpovědné mateřství, proto je potřeba z pozitivního hlediska společnosti vytvořit mechanismy pro více individualizovaný přístup, který bere v úvahu všechny faktory problémů s cílem zlepšit účinnost politiky sociální pomoci pro velké rodiny s dětmi (Loginova, 2006).

Rusko již v minulém století přestalo být zemí, v níž tvoří většinu obyvatel rodiny s nezletilými dětmi. Podle ruského sčítání lidu z roku 1989 a 2002 podíl domácností s dětmi mladšími 18 let byl menší než 50% z celkového počtu domácností. Navíc je velmi malý podíl domácností, které lze označit jako velké rodiny (Vishnevski, 2006).

Podle sčítání lidu v roce 2002 v Rusku byl podíl velkých rodin z celkového počtu domácností (včetně jednočlenných domácností) 2,6 %. Ve srovnání s rokem 1989 se počet rodin se třemi a více dětmi snížil o 2 procentní body - ze 4,6 % na 2,6 %. Tento trend byl výraznější v městských oblastech, kde se snížil o 1,5 procentního bodu (ze 3,2 % na 1,7 %), zatímco ve venkovských oblastech o 2,8 procentního bodu - z 8,3 % na 5,5 %.

Podle sčítání lidu v roce 2002 bylo ve velkých rodinách vychováno 15,7 % všech dětí v zemi (10,6 % dětí v městských oblastech a 16,8 % dětí ve venkovských oblastech). Tyto hodnoty jsou výrazně nižší než v roce 1989, kdy jedno z pěti dětí vyrůstalo ve velké rodině (14,4 % dětí v městských oblastech a 36 % dětí ve venkovských oblastech), tj. naznačuje se prudký pokles podílu dětí z rodin s mnoha dětmi na celkovém počtu dětí a je to patrné zejména ve venkovských oblastech.

V období mezi sčítáními lidu průměrný počet dětí ve velkých rodinách vzrostl. V roce 2002 měla velká rodina v průměru 3,45 dětí (v městských oblastech - 3,39, ve venkovských oblastech - 3,49). To je nad hodnotou stejných ukazatelů z roku 1989 - v průměru připadalo 3,40 dětí na velkou rodinu (3,29 v městských oblastech, a 3,51 ve venkovských oblastech). Ukazuje to na skutečnost, že se ve venkovských oblastech průměrný počet dětí ve velkých rodinách nezměnil, zatímco ve městech došlo k nárůstu. Možná, že je to kvůli značným migračním tokům z venkova do městských oblastí, které způsobily vojenské konflikty, navíc k tomuto jevu může přispívat imigrace z bývalých sovětských republik do Ruska.

Struktura velkých rodin podle počtu dětí ukazuje prevalenci rodin se třemi dětmi, kteří tvoří tři čtvrtiny všech velkých rodin. Rodiny s pěti nebo více dětmi tvoří méně než 8 %. Podle sčítání lidu v roce 2010, domácnosti, které se skládaly ze dvou nebo více lidí což bylo 17,9 milionů domácností (44 %) měly děti do věku 18 let (v roce 2002 domácnosti s dětmi do 18 let tvořily 52 %). V období mezi sčítáními 2002 a 2010 se zvýšil počet domácností bez dětí do 18 let o 15 procentních bodů. Ve složení domácností a to jak v městských, tak i ve venkovských oblastech, domácnosti s jedním dítětem jsou frekventovanější oproti domácnostem velkých rodin.

Vedoucí Federální státní statistické služby v Rusku, Alexander Surinov (2014), představil portrét moderní ruské společnosti, který byl vytvořen po zpracování informací shromážděných v

roce 2010. Podle jeho vyjádření pro zvýšení účinnosti sociální a demografické politiky jednotlivé kroky státu nestačí. Rovněž podle názorů sociologů a demografů bude nutné zavést řadu opatření. Předchozí globální výzkum byl proveden téměř před devíti lety. Sčítání lidu v roce 2002 bylo východiskem všech národních projektů a v závislosti na něm byla vyvinuta opatření demografické politiky.

Obecně platí, že v Rusku probíhá stárnutí populace. Rusové nespěchají s tím mít děti, jinak dominují malé rodiny. Počet rodin s jedním dítětem za osm let vzrostl o 0,3 procentní body (z 65,2 % na 65,5 % podílu všech domácností se dvěma nebo více členy). Pro druhé dítě se vědomě rozhoduje méně rodičů. Počet rodin se dvěma dětmi se snížil z 28,2 % na 27,5 %. Nicméně, se ukazuje mírný nárůst počtu velkých rodin, pokud v roce 2002 činil jejich podíl 6,6 %, v roce 2010 to již bylo 7 %. Některá zvýšení počtů narozených dětí je možné vysvětlit jako důsledek skutečnosti, že do reprodukčního věku nastoupily ženy narozené v polovině 80. let. Zároveň se ženám této generace rodí děti již od roku 2000.

Materiální stimulace velkých rodin podle statistik ne vždy dobře fungovala. Podle sčítání lidu v roce 2010 se zjistilo, že během osmi let došlo k 35% poklesu počtu lidí, kteří dostávají finanční podporu od státu. Příspěvky nejsou příliš velké a Rusové je nepovažují za příliš významný zdroj příjmů.

Výsledky, které byly zjištěny při sčítání lidu jsou v rozporu s oficiálními zprávami od úředníků o snížení úrovně úmrtnosti a o zvýšení počtu dětí.—Nicméně běžná evidence zaznamenala nárůst počtu druhého a třetího dítěte v rodině a to ukazuje na přetrvávající význam mateřství ve společnosti. Také se ukázalo, že došlo ke změně v časování narozených, ženy se rozhodly, že porodí dítě o něco dříve, než bylo plánováno. Lidé se rozhodují o pořízení dítěte, jejich počtu a načasování pod vlivem sociálně-ekonomických podmínek. Stimulující efekt má však účinnost maximálně tři roky. Pokud nejsou zaváděna žádná nová opatření, dočasný efekt začíná mizet” (Elizarov, 2011).

4.4.1 Sociální ochrana

Výsledky průzkumu veřejného mínění, respektive postojů obyvatel týkajících se sociálních programů ukázaly, že rodiny se třemi a více dětmi jsou více než všechny ostatní rodiny s dětmi podporovány státem a více využívají příspěvky. Toto lze doložit na základě struktury příspěvků, protože velké rodiny se podílejí 8,8 % na využívání různých typů dávek. Tyto výhody však neřeší problém nedostatku zdrojů, ale jen mírně snižují rozdíly mezi rodinami s různým počtem dětí. Výpočty ukázaly, že velké rodiny potřebují 2 krát větší dávky, než je objem dostupných zdrojů, které jsou měsíčně poskytovány občanům z chudých rodin s dětmi. Regionální sociální programy pokrývají širokou škálu příspěvků nemateriálních forem podpory, ale rodiny s mnoha dětmi, stejně jako většina chudých rodin jsou nedostatečně informovány o těchto programech (Kasatkina, Bistyaikuna, Solovieva, 2013).

4.5 Shrnutí

V 19. století byla v téměř v celé Evropě pozorována značně vysoká úroveň plodnosti, která byla vyšší, než úroveň úmrtnosti. Stabilně tak existoval přirozený růst obyvatelstva, díky kterému následoval bouřlivý rozvoj kapitalismu.

„Zjevně existovalo spojení mezi prospěšným urbanismo-industrialismem, orientací kapitalismu na masovou průmyslovou výrobu a tudíž na masovou společnost“ (Antonov, 2012).

Evropský kapitalismus až do 20. století úspěšně spoléhal na systém rodinných hodnot, vytvořených během tisíce let. Ten spočíval na řadě sociálně-kulturních norem včetně velké rodiny (Možny, 2002). Historické vymírání velké rodiny v ekonomicky vyspělých zemích pokračovalo i ve 20. století. Na jedné straně jej ovlivňovaly války, kterých se také zúčastnil Sovětský svaz, a které způsobily obrovské škody jak na kvantitativním, tak i na kvalitativním složení obyvatelstva v Rusku a i v řadě evropských zemí. Na druhé straně došlo k přechodu od norem vysoké plodnosti velké rodiny na malou nebo bezdětnou rodinu. Toto probíhalo souběžně s rozvojem demokratické společnosti, což přináší do společnosti stále nové faktory „ničení“ velkých rodin. S pádem socialistického systému, jako první v Česku a později v Rusku, už přestala fungovat stranická disciplína. Bez socialistických hesel a výzev se stereotypy chování člověka, jako prvku systému mění. Status velké rodiny postupně ztrácí svou důležitost, stabilita manželského chování jednotlivců je také otřesena.

První „odmítnutí“ velké rodiny následovalo za modernizací společnosti, doprovázené industriálním vývojem země, spolu s rozšířením možností pro splnění základních materiálních potřeb. Druhá změna ale byla v podstatě vyvolána člověkem samotným, protože lidé se více soustředili na seberealizaci, osobní rozvoj, svobodu-volby, emancipaci nebo individuální životní styl. To vše se samozřejmě odráželo a odráží se ve formování rodiny, v otázkách antikoncepce a motivech mateřství.

Současná etapa vývoje porodnosti v Rusku se vyznačuje přeměnou tradičního modelu plození s charakteristickou pro ní brzkého formování rodiny směrem k modelu, ve kterém se porod posouvá do pozdější dospělosti. Tento základní proces probíhá ve společnosti, která se modernizuje a má mnohem více vzdělané, kvalifikované a finančně zabezpečené jedince, než tomu bylo dříve. Mění se věkové modely plodnosti se začaly projevovat v generaci Rusů narozených v polovině 60. let. Jejich reprodukční aktivita přišla hlavně v roce 1990. Tyto trendy v porodnosti jsou úzce spjaté s neméně zásadními změnami ve všech oblastech ruské mládeže. Poslední čtvrtletí 20. století bylo označeno jako období nespokojenosti–kvůli nízké plodnosti a pokusy pro její zvýšení. Když v 70. letech 20. století byla plodnost blízko úrovně, která odpovídá stabilnímu typu věkové struktury, ale nedosáhla jí, sovětská vláda se rozhodla „uzdravit“ společnost od demografických problémů tak, že na začátku 80. let byla zavedena řada opatření orientovaných na rodinnou politiku.

Všechna tato opatření byla od samého začátku přivítaná obyvatelstvem a tak pomohla urychlit tempo formování rodin a plodnosti, a také se promítala do dočasného zvýšení plodnosti v letech 1981–1987. Pozorujeme-li reakce ruského obyvatelstva na narůstající rok od roku finanční stimulace plodnosti, lze předpokládat, že cíl stanovený státními orgány, bude dosažen a to možná dokonce i před plánovaným termínem. Avšak vzniká řada otázek. Za prvé, jak

dlouho bude stát, který zdaleka nemá nejlepší ekonomickou situaci, schopen zvyšovat finančně-hospodářské stimuly dostatečně, aby zůstávaly aktuální pro většinu ruských rodin? Je třeba mít na paměti, že "cena nárustu plodnosti" roste nelineárně s růstem peněžních příspěvků a lze předpokládat, že pro každý rubl utracený státem může následovat snižování demografických výnosů. A za druhé, do jaké míry stát, který vyvolal umělé zrychlení plodnosti s kratšími intervaly mezi proroďy, bude mít za následek udržitelné zvýšení konečných plodností reálných generací? Proto dlouhodobé perspektivy ruského stavu plodnosti zůstávají velmi nejisté. Jak vidíme, dnes je nastaven velmi optimistický scénář. Politické a socio-ekonomické podmínky, které se utvořily v Rusku v 90. letech a první polovině 2000, byly těžké pro celou populaci, což se odrazilo na plodnosti. Kromě toho, politika pro podporu rodiny byla v obtížných ekonomických podmínkách a kvůli finančnímu omezení tohoto období oslabena, v porovnání s relativně štědrými politikami 80. let. Ruská rodinná politika opět zesílila v kontextu s celkovým ekonomickým růstem po roce 2010. Nicméně, se zaměřením na dosažení kvantitativních demografických cílů jak si vyžaduje tradice, je tato politika založená především na materiálních a finančních podporách. Nepřiměřeně menší pozornost je věnovaná celkovému zlepšení sociálních, ekonomických, politických a právních podmínek pro mladé lidi, kteří ještě nepřemýšleli o formování jejich vlastní rodiny, stejně jako ti, kteří již realizují své manželsko-partnerské a reprodukční strategie. Je potřeba se zaměřit také na rovný přístup ke vzdělání, zaměstnání, podmínky bydlení, služby, prostředky pro plánování rodiny, zdravotnické služby, a jiné.

Kapitola 5

Analýza plodnosti

5.1 Analýza plodnosti

V letech 1960–1965 v Rusku klesla hrubá míra porodnosti –o 7,5 promilových bodů za pět let, tento pokles můžeme spojit se třetí etapou demografického přechodu a také se zde projevil důsledek druhé světové války, kdy do reprodukčního věku vstupovaly početně slabé generace. V 60. letech 20. století se Rusko zařadilo mezi průmyslové země z hlediska úrovně plodnosti, ale dále směřovalo k jejímu poklesu. Do konce šedesátých let dvacátého století, Rusko (úhrnná plodnost=1,97) již patřilo mezi země s velmi nízkou úhrnnou plodností. V roce 1968 mělo ještě nižší úroveň plodnosti než Rusko, mezi 40 průmyslovými zeměmi, pouze Česko (1,86), Lotyšsko, Ukrajina a Chorvatsko. Takový pokles plodnosti souvisel s tím, že v Rusku velkou roli v reprodukci obyvatelstva hrála venkovská populace, která odcházela do města. Více lidí se stěhovalo do města neboť Chruščov inicioval stavbu nových bytů tzv. chruščovek. Tyto byty se lišily tím, že měly 1-2 pokoje. Cíl byl, postavit co nejvíce bytů. Venkovské obyvatelstvo, které bylo zvyklé na velký prostor, a bylo zaměřeno na větší počet dětí, dostávalo malé byty, ve kterých mohlo vychovávat maximálně 1-2 děti. Takovým způsobem Chruščov založil intenzivní výstavbu bydlení na malých plochách na úkor většího prostoru pro bydlení, přičemž se tato strategie stala demografickou bombou pro celé generace městských obyvatel. Pouze po nastoupení Brežněva se situace změnila k lepšímu. Z obrázků 1 lze sledovat postupný růst plodnosti od roku 1980. Z obrázků 1 je vidět, že sociální politika pozdního Brežněvova období až do nástupu Gorbačeva dokázala uskutečnit přelom ze stagnace plodnosti ve stabilní růst (Vishnevsky, 2006).

Liberálové, kteří zničili celý sovětský systém, zničili také dosažené demografické úspěchy neboť úhrnná plodnost následně klesla pod minimální úroveň. Například na konci 90. let na jednu městskou ženu připadalo jen jedno živě narozené dítě, na venkovskou 1,5 živě narozeného dítěte. Pokles ukazatelů plodnosti ovlivnila ve vyšší míře také ekonomická krize, která v období prezidenta Jelcina Rusko přivedla na mizinu. (Vishnevsky, 2006).

Od roku 2000 začíná úhrnná plodnost růst. Toto však můžeme přičítat zastoupení nového prezidenta Putina. Pomalu se také v Rusku začínají zlepšovat ekonomické podmínky. Od roku 2006 začíná program stimulace plodnosti, v Rusku známý jako mateřský kapitál, který funguje dodnes. Mateřský kapitál dostává žena po narození druhého dítěte. Výše kapitálu je cca 10 tisíc

amerických dolarů. Peníze mohou být použity na zlepšování podmínek pro bydlení, vzdělání dětí atd. Kromě toho byly zlepšeny podmínky pro ochranu matky. Po porodu musí zaměstnavatel pro matku udržet pracovní místo během tří let (Isupova, 2011).

Obrázek 1: Úhrnná plodnost, Rusko a Česko, 1959–2010

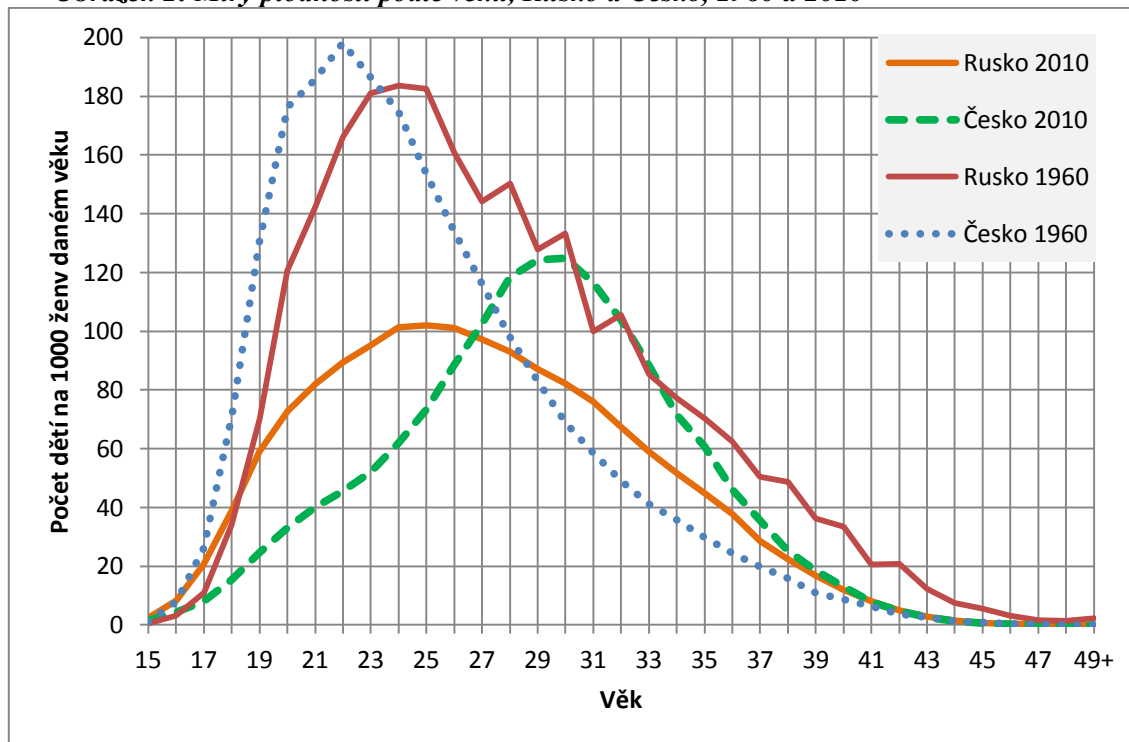
Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Vývoj porodnosti po roce 1989 souvisel především s rychlým poklesem počtu narozených dětí, který započal v roce 1992 a zastavil se až po roce 1999 (viz. obrázek 1). Negativní změny se také odehrávaly v Rusku na začátku 90. let, v období 1989-1997 počet narozených klesl o 49,6 %. Na počátku 90. let se v obou státech (Rusko, Česko) úhrnná plodnost pohybovala kolem dvou dětí na jednu ženu a poté následoval výrazný pokles do historicky nejnižších hodnot v Česku (1,13) a Rusku (1,15) ve stejném roce 1999, kdy oba státy byly řazeny do kategorie tzv. lowest low fertility (Rychtaříková, 2004). Od roku 2000 úhrnná plodnost začala pomalu růst v obou státech. V Rusku o něco rychleji - v roce 2003 překonalo hodnotu 1,3, což je hranice vymezující populaci s extrémně nízkou plodností. Česko dosáhla této hodnoty až v roce 2006. Poté v roce 2007 měly oba státy stejné hodnoty úhrnné plodnosti a to 1,4 dětí na jednu ženu. Tato hodnota se stabilizovala a naposledy byla dosažena v roce 1994 v obou státech. Důvodem nárůstu počtu dětí od roku 2000 bylo odkládání narození dětí do staršího věku žen narozených v 70. letech minulého století. Nárůst počtu narozených dětí od roku 1999 můžeme vysvětlit pomocí příznivé věkové struktury obyvatelstva počet žen v základním reprodukčním věku (do 35 let) se nacházel v růstové fázi. Zvýšení úrovně plodnosti od roku 2000 můžeme vysvětlit pomocí jak skutečného nárůstu počtu dětí, tak pomocí měnícího se časování porodů, kdy začaly rodit ženy po třicátém roce věku. V průběhu posledních 15 let v rozvinutých zemích jak v Rusku, tak v Česku došlo k posunu v biologických hodinách žen, které si přály být matkou poprvé nebo i u vyšší parity o něco později než to bylo předtím. Vývoj plodnosti zaznamenaný

v Česku a Rusku v devadesátých letech nebyl výjimečný. Podobný vývoj bylo možno pozorovat v celé Evropě. Tento scénář můžeme vysvětlit v rámci teorie druhého demografického přechodu. Jeho hlavním projevem jsou změny životních podmínek mladých lidí, založení rodiny ve starším věku, odkládání vstupu do manželství.

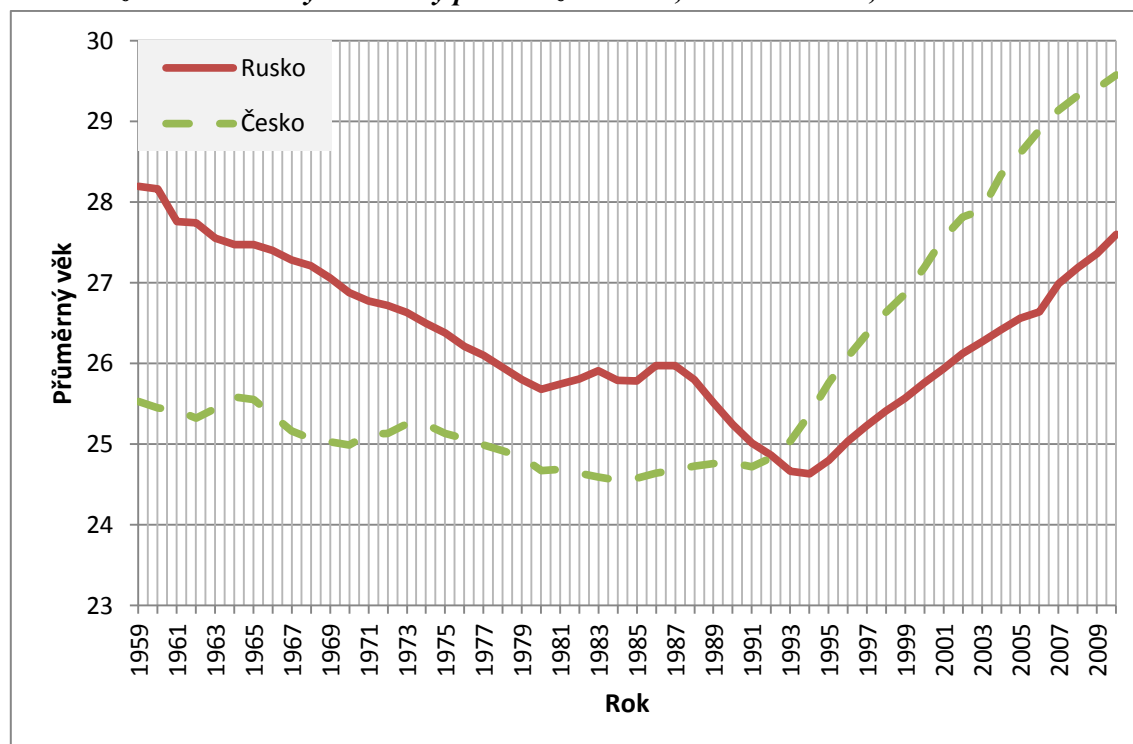
5.2 Analýza plodnosti dle věku ženy

V porovnání s rokem 1960 ukazuje Rusko, pozdější věkové rozložení měr plodnosti, oproti Česku. V roce 1960 došlo v Česku, k rychlejšímu poklesu plodnosti ve věku od 22 let, přičemž ale byly míry plodnosti v mladším věku vyšší v Česku. V Rusku byla nejvyšší plodnost žen ve věku 24 let, a pak se snižovala. Celkovou plodnost v Rusku více ovlivňovaly ženy ve starším reprodukčním věku, než v Česku. Poté, v roce 2010 byly trendy úplně opačné. Věková skupina 15-19letých tvořila v Česku 4 % celkové úrovně plodnosti (ČSÚ, 2011). V Rusku byl tento podíl 2,3 krát větší. V Česku byla nejvyšší plodnost u 30letých, zatímco v Rusku nejvyšší hodnoty v roce 2010 vykazovaly ženy ve věku 24–25 let. Ženy v Česku ve věkové skupině od 27 let tvořily v roce 2010 65 % a to především díky tomu, že se zvyšovala plodnost u žen od 35 let. V Rusku však podíl této věkové kategorie žen tvořil jen 50 %. Rusko na obrázku 2 v roce 2010 odráží věkové rozložení měr plodnosti, které byly též v Česku v roce 1996. Také v Rusku v roce 2010 docházelo jen k pomalému snižování plodnosti u nejmladších věkových skupin. Průměrný počet živě narozených u ruských žen ve věku 30-39 let se více než zdvojnásobil během posledních deseti let. Zvýšení počtu narozených v prvním pořadí bylo o 50 % u ruských žen nad 40 let. Před deseti lety, ženské biologické hodiny začaly úzkostlivě volat, když ženě bylo 30 let. Nyní první signál zaznívá ve věku 35 let nebo dokonce i po 40 roce věku a to platí pro obě země.

Obrázek 2: Míry plodnosti podle věku, Rusko a Česko, 1960 a 2010

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování

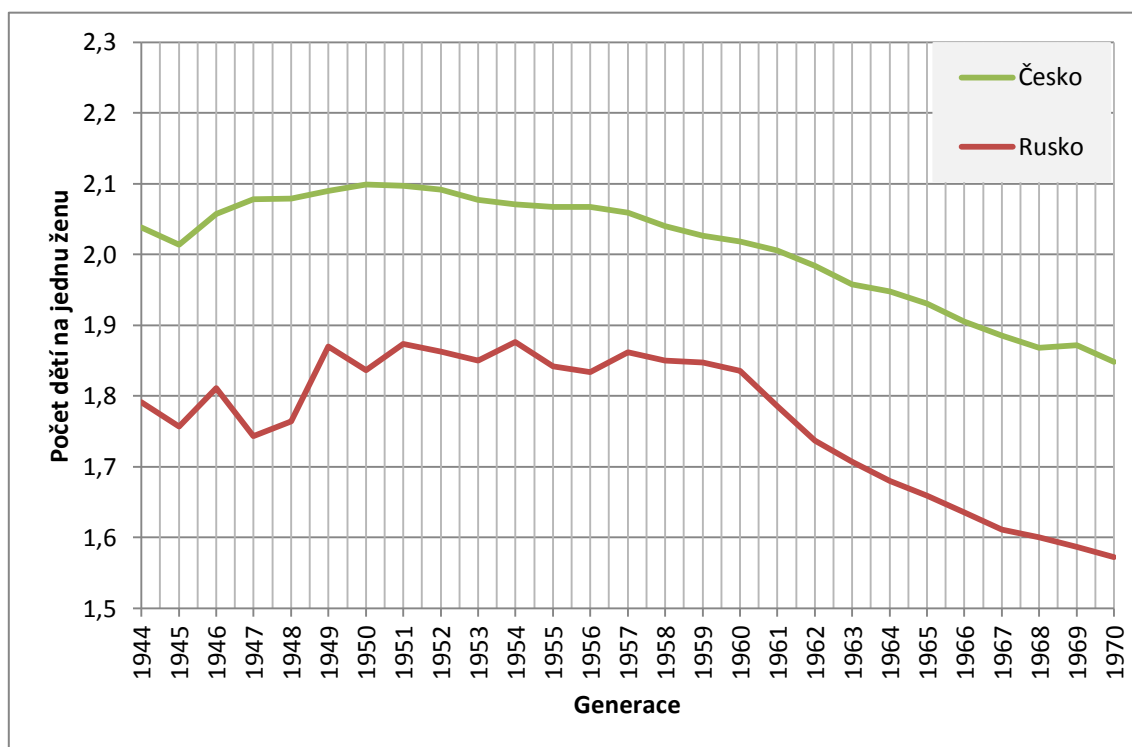
Česko, na rozdíl od Ruska, vykazovalo do přelomového roku 1992 nižší hodnoty průměrného věku při rození dětí. Z obrázku 3 je vidět, že v 60. letech průměrný věk ruských žen začína klesat. Z výzkumu Sifmana (1972), který byl založen na materiálech reprezentativního výběrového šetření zaměřeného také na časování plodnosti, vyplynulo, že pokles průměrného věku ruských žen při rození dětí souvisel se změnou věku při rození dalších dětí. V Rusku totiž klesl podíl vícedětných žen, které omezily počet svých dětí na 1 až 2. I když své první dítě rodily v mladém věku a to do 25 let, nedocházelo již k rození dětí ve vyšším pořadí ve starším věku. V Česku byly hodnoty průměrného věku rodiček v tomto prvním období nižší, také z toho důvodu, že rodiny s více dětmi již zde byly velmi vzácné. Průměrný věk žen při narození dětí se pohyboval v České republice do roku 1991 kolem 25 let a poté začal růst. V té době se už ve značné míře začíná projevovat druhý demografický přechod, kdy se ženy vdávaly později, z čehož vyplývá, že děti měly také později - více se zaměřily na individualismus ve svém reprodukčním chování. Vzhledem k výše uvedených faktorům se v roce 1992 státy prohodily. Česko vykazuje vyšší hodnoty průměrného věku matky, než v Rusku, ačkoliv je úhrnná plodnost na téměř stejných hodnotách.

Obrázek 3: Průměrný věk matky při narození dítěte, Rusko a Česko, 1959–2010

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování

5.3 Generační analýza

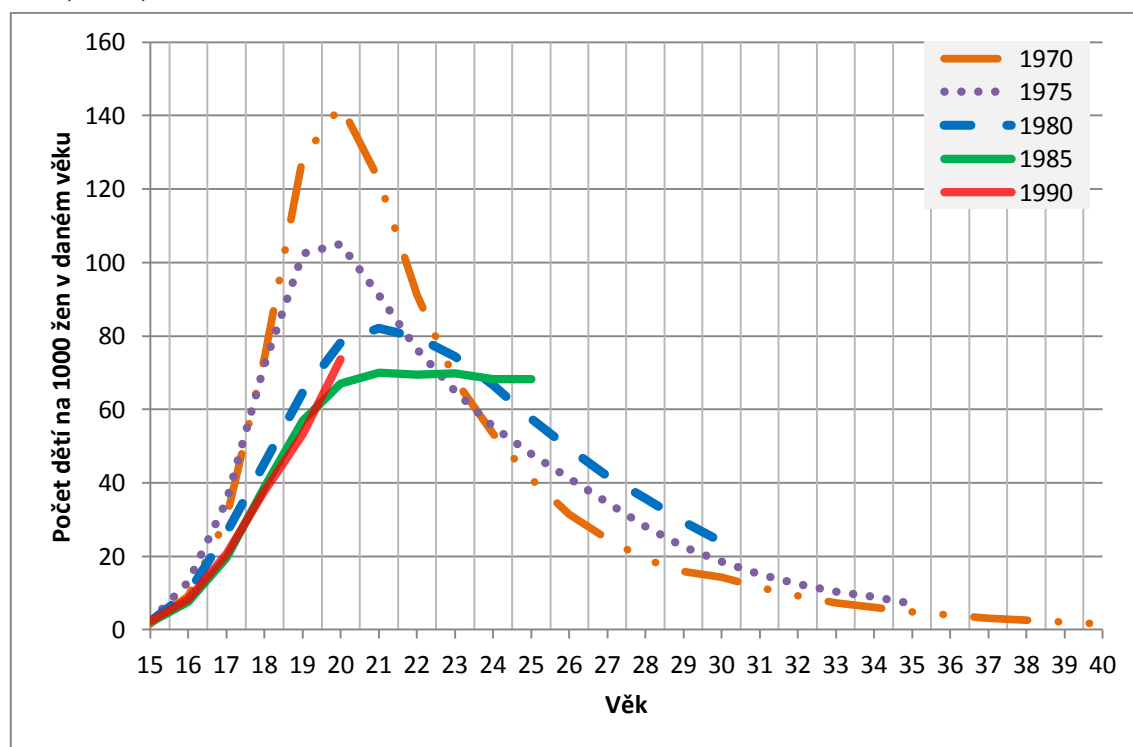
Konečná plodnost žen ve všech generacích byla v Česku vyšší, v průměru o 0,25 dětí na jednu ženu (viz. obrázek 4). Jak je vidět z obrázku 4 konečná plodnost v reálných kohortách byla víceméně plynulá, na rozdíl od úhrnné plodnosti. V Rusku byly minimální hodnoty plodnosti v generacích 1947–1948, poté následoval růst a stabilizace. Všechny generace, které byly narozeny po roce 1940 už nevykazovaly plodnost tradičního typu. Od generace 1960 začal v Rusku značný pokles konečné plodnosti, což souvisí s poklesem počtu dětí druhého a třetího pořadí (Vishnevsky, 2006). Rovněž v Česku začíná od generace 1960 pokles konečné plodnosti, který je však poněkud pomalejší. Česko má počínaje generací žen 1960 v průměru vyšší konečnou plodnost na rozdíl od Ruska o 0,215 dítěte na jednu ženu. Je důležité rovněž vědět jak se liší plodnost mezi oběma populacemi nejen pokud jde o celkovou úroveň, ale také vzhledem ke struktuře narozených dětí podle pořadí. V práci se zejména zaměříme na rozdíly plodnosti druhého a třetího pořadí.

Obrázek 4: Vývoj konečné plodnosti, Česko a Rusko, 1944–1970

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování

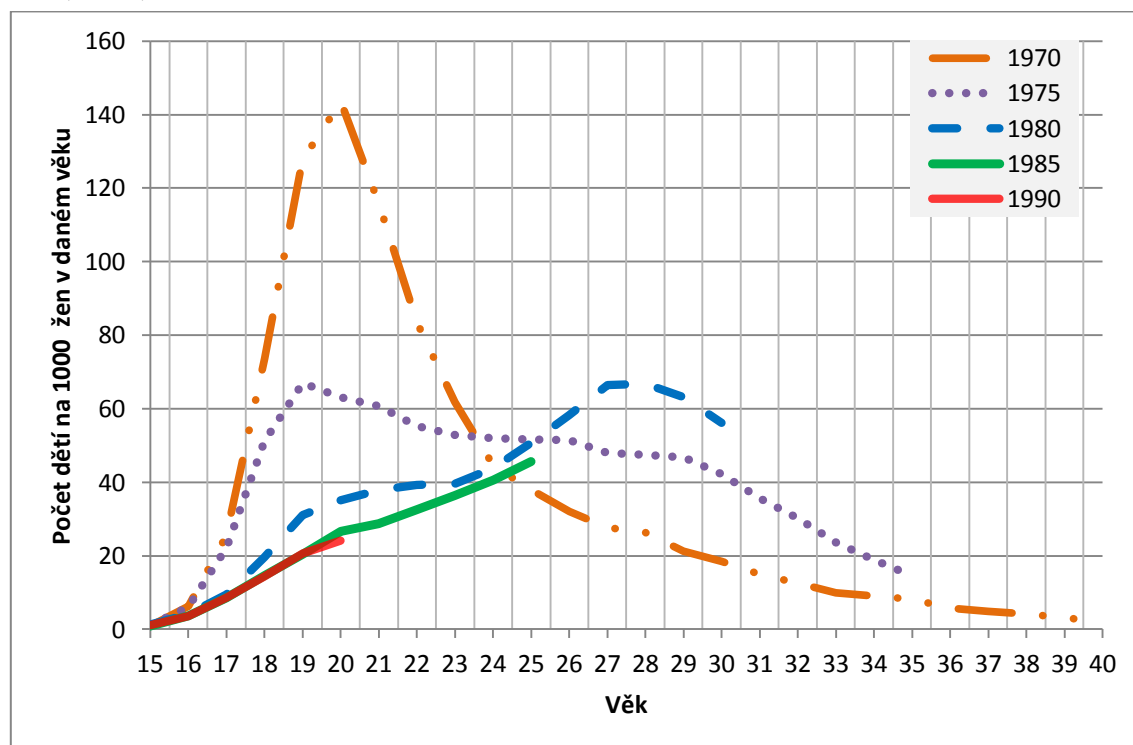
Odkládání porodů v Rusku začalo od kohort žen narozených v polovině 60.let. Snížení počtu dětí na jednu ženu pro kohorty narozené v roce 1960 si můžeme logicky spojovat s politickými, sociálními a ekonomickými událostmi na konci 80. a 90. let (“perestrojka”, rozpad SSSR). Tyto události jsou propojeny a v souvislosti s nimi nastal i proces odkládání narozených v reálných kohortách. Následně došlo ke kompenzaci plodnosti ve starších věkových skupinách a tento proces zintenzivnil v kohortech narozených po roce 1970. Použití kumulativních měř plodnosti pro reálné kohorty do věku 40 let poskytuje možnost analyzovat delší časové řady. Použití ukazatelů pro celé reprodukční období 15 - 49 let se prakticky neliší uvažujeme-li konečnou plodnost pouze do věku 40 let vzhledem k velmi malým počtům dětí narozeným po čtyřicátém roce věku. Součet měř generační plodnosti od 15 do 40 a od 15 do 50 let pro reálné generace vykazuje pouze nepatrné rozdíly. Znamená to, že se příspěvek do konečných plodností žen od 40 let, jak českých, tak i ruských pohyboval v rozmezí 0,4 až 0,8 %. V budoucnu může pozdní narození dítěte možná hrát významnější roli než v současnosti, protože je známo, že ve všech zemích proces odkládání narození dětí vede k mírnému zvýšení plodnosti žen ve věku od 40 let (Sobotka, Kohler, Billari 2007).

Obrázek 5: Míry generační plodnosti podle věku a 1. pořadí, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Rusko

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování; míry druhé kategorie

Obrázek 6: Míry generační plodnosti podle věku a 1. pořadí, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Česko

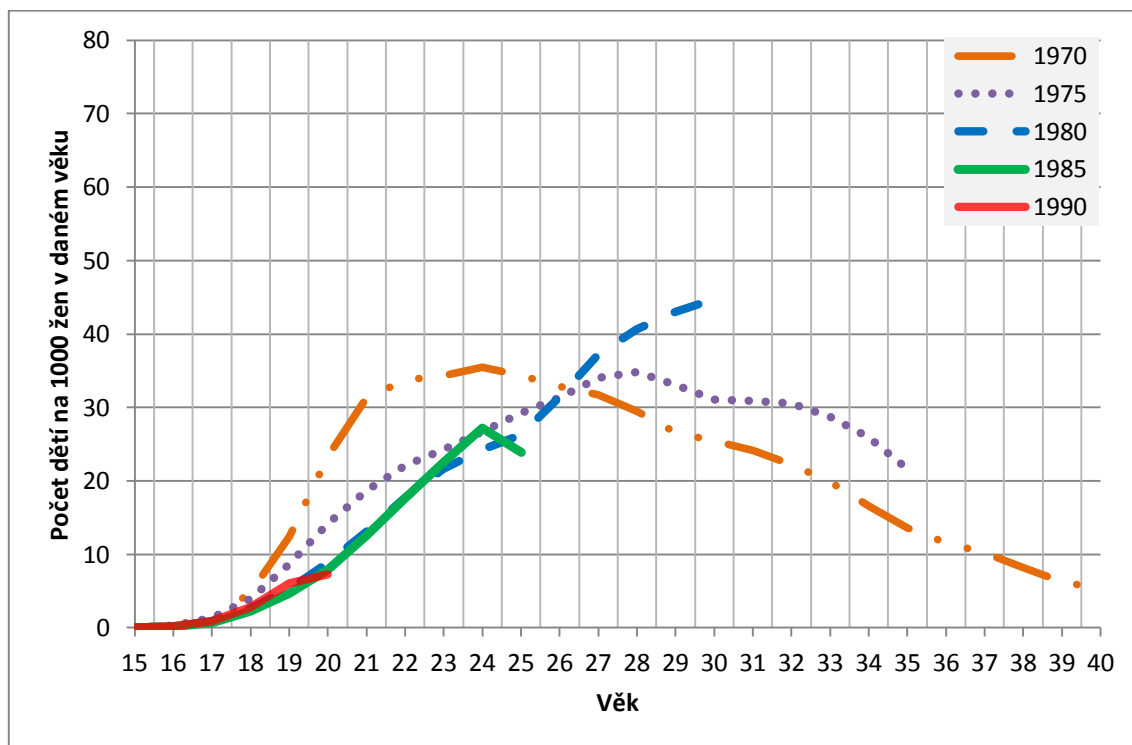

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování; míry druhé kategorie

Když se podíváme na míry plodnosti podle věku a pořadí z generačního pohledu, můžeme lépe vysvětlit hodnoty konečné plodnosti, kterých obě země dosáhly (viz. obrázky 5,6). Z generačního pohledu kohorta žen narozených v roce 1970 měla žena své první dítě do 25 let a tak tomu bylo v 80 % případů a platí to jak pro Česko, tak i pro Rusko. Odkládání mateřství se v obou státech začalo u žen narozených v období 60. a 70. let 20. století.

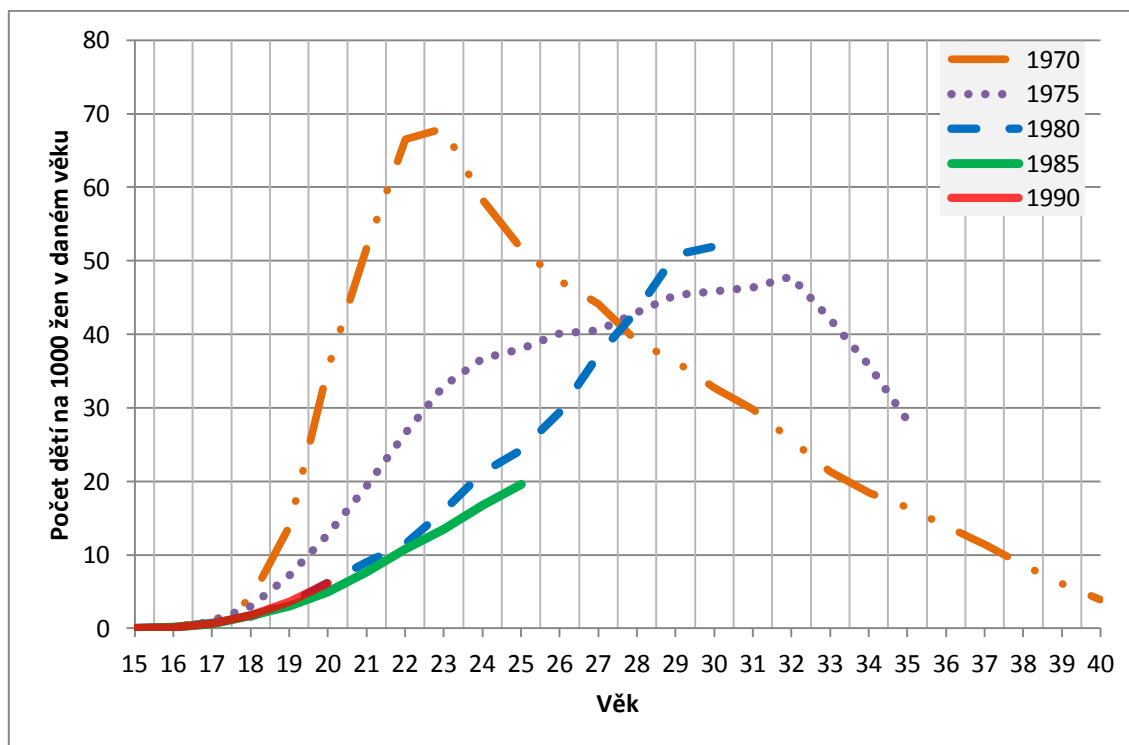
Generace žen narozených v roce 1975 však vykazují již odlišnější vzorce plodnosti v Rusku a Česku. V Rusku byl u této generace nejvyšší počet dětí prvního pořadí u žen ve věku 19 let byl 104 dětí na 1000 žen, v Česku to bylo jen 67 dětí na 1000 žen. Jak můžeme pozorovat z obrázků 4 v Česku došlo k rychlejšímu poklesu plodnosti v mladším věku u generace 1975 na rozdíl od generace 1970 a je zde výrazný posun rodičovství do vyššího věku. České ženy z generace 1970 měly 38 dětí prvního pořadí na 1000 žen ve věku 25 let. V generaci 1975 to už bylo 51,6 dětí na 1000 žen, ale na rozdíl od Ruska v této generaci u českých žen byla také vyšší plodnost ve starších věkových skupinách. V generaci žen narozených 1980 dále pokračovalo snižování úrovně konečné plodnosti a posouvání narození prvního dítěte do starších věkových skupin. Na rozdíl od Ruska se v Česku znovu objevil výraznější posun, nejvyšší hodnoty měr plodnosti v generaci 1980 byly v Česku dosaženy ve věku 27,5 a v Rusku ve věku 22 let. V generaci žen narozených 1985 bylo patrné další odkládání narození prvního dítěte do staršího věku, ale nebyly tam pozorovány tak drastické změny jako u generací 1970a 1975. V Rusku rodily ženy své děti stále v mladším věku oproti Česku a průměrný věk při narození dětí se lišil v průměru o 4,5 let. Generace žen 1990 se zatím podobá svým profilem měr plodnosti podle věku generaci 1985. Míry plodnosti prvního pořadí žen do třiceti let se však v obou státech nejvíce podílejí na hodnotě konečné plodnosti prvního pořadí.

Obrázek 7: Míry generační plodnosti podle věku a 2. pořadí, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Rusko

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování; míry druhé kategorie

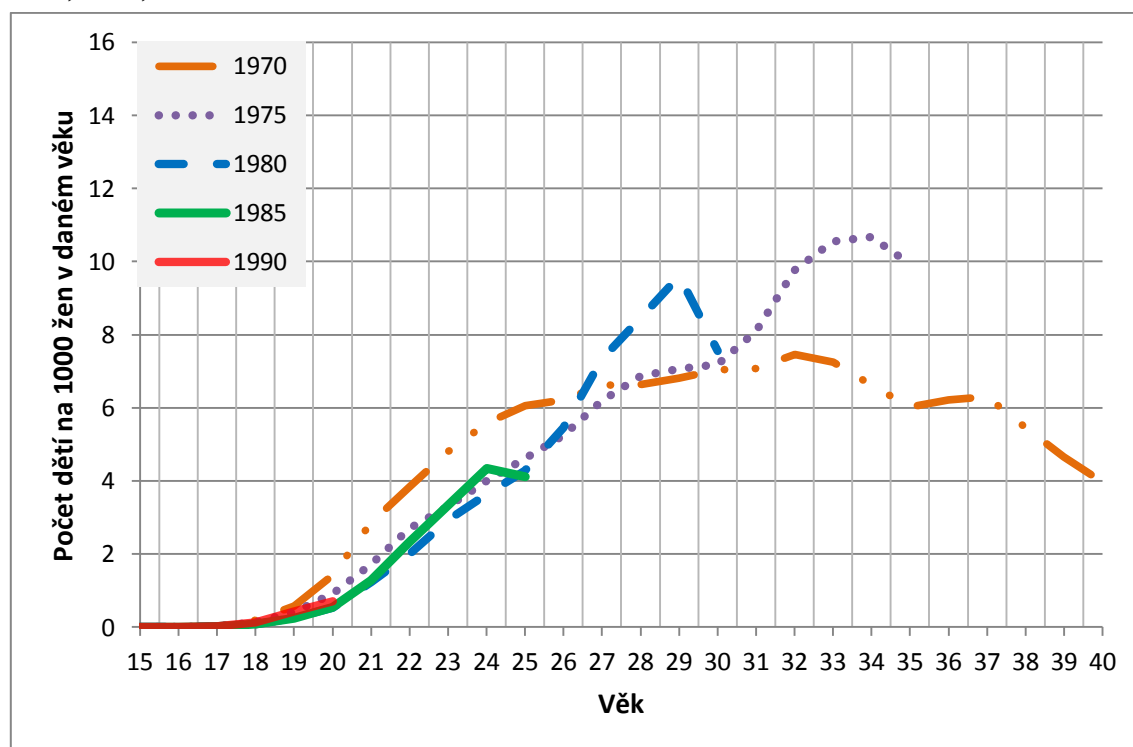
Obrázek 8: Míry generační plodnosti podle věku a 2. pořadí, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Česko

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování; míry druhé kategorie

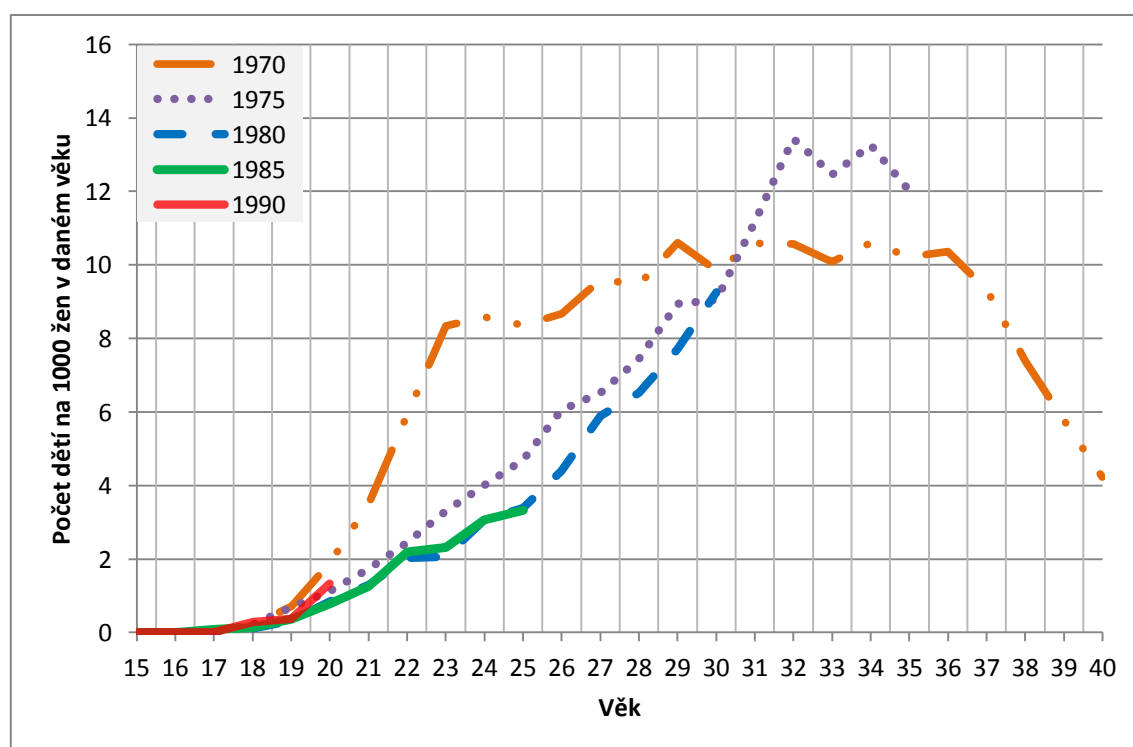
Situace s dětmi narozenými ve druhém pořadí je obtížnější než s prvním, protože se—tato plodnost v obou statech velmi liší (viz. obrázky 7,8). Zatímco míry generační plodnosti prvního pořadí byly v obou srovnávaných populacích téměř stejné u narozených dětí druhého pořadí narození činila u generace 1970 v Rusku konečná plodnost 495 dětí na 1000 žen, zatímco v Česku to bylo u stejné generace 1970 skoro o jednu třetinu víc, tj. 702 dětí na 1000 žen. V generaci žen 1970 byly nejvyšší hodnoty míry plodnosti druhého pořadí v obou statech ve věku 24 let. U následující generace, jak můžeme pozorovat z obrázků 5 a 6, došlo k výraznému posunu narození dítěte druhého pořadí, jak v Rusku, tak i v Česku do staršího věku žen. Více dětí se rodilo matkám počínaje věkem 27 let. Ženy narozené v roce 1980 byly v roce 2010 ve věku 30 let a v tomto věku měly nejvyšší hodnoty plodnosti, na rozdíl od předchozí generace, ale reprodukční chování se moc nezměnilo mezi generacemi žen narozených sedmdesátých a osmdesátých letech 20.století v obou státech. Mladší generace žen narozených 1985 a 1990 má podobný počáteční vývoj jako generace 1975 a 1980 ale u těchto generací ještě nemůžeme pozorovat nárůst resp. pokles, ke kterému dojde ve starších věkových kategoriích.

Obrázek 9: Míry generační plodnosti podle věku a 3. pořadí, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Rusko

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování; míry druhé kategorie

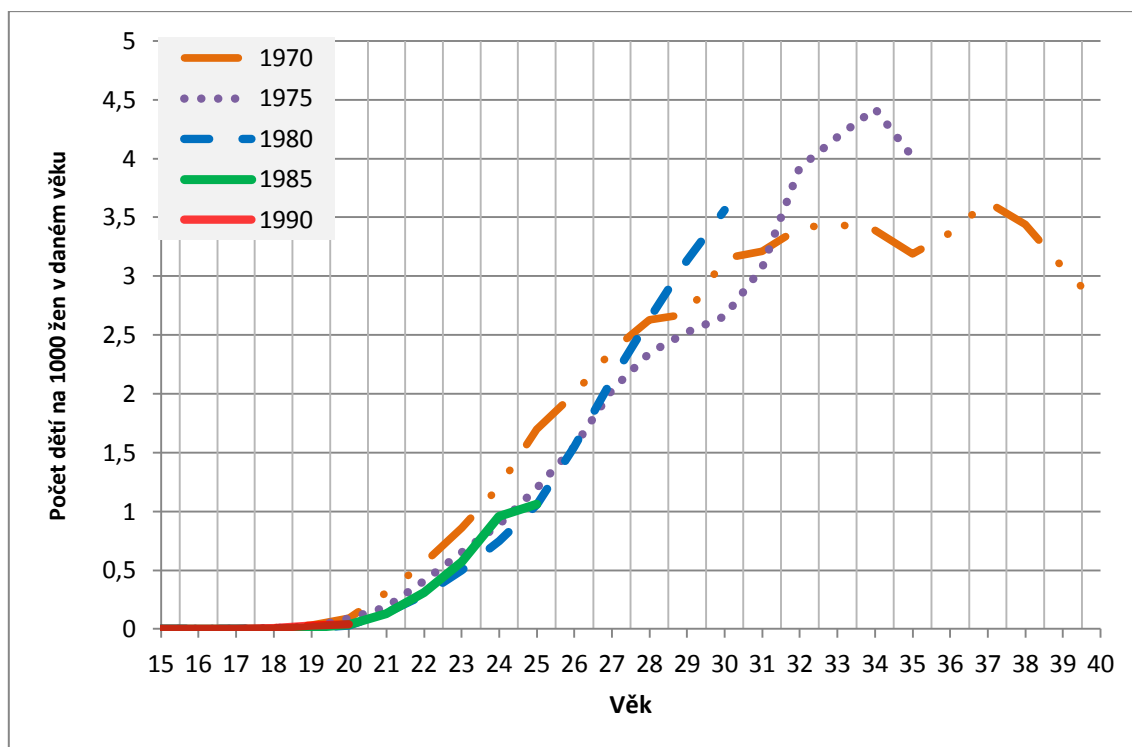
Obrázek 10: Míry generační plodnosti podle věku a 3. pořadí, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Česko

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování; míry druhé kategorie

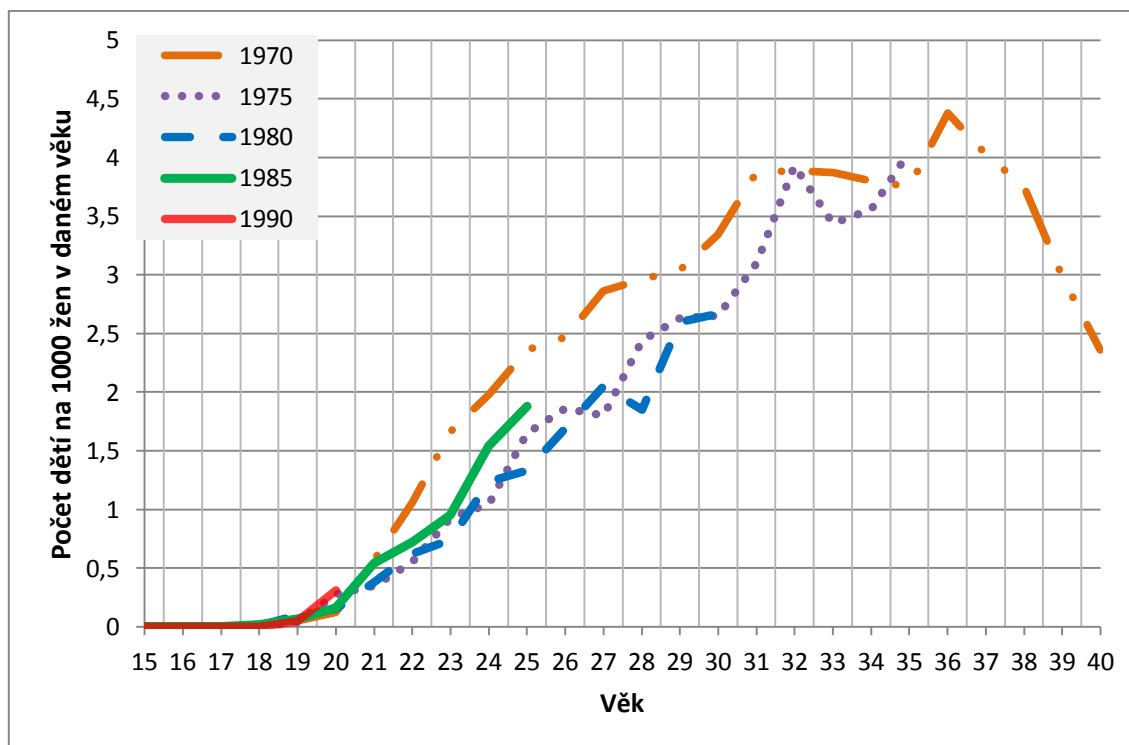
Ve třetím pořadí též pozorujeme rozdíly v konečné plodnosti u obou srovnávaných populací. V Rusku se generaci 1970 narodilo celkem 116 dětí na 1000 žen, v Česku 172 dětí ve stejné generaci 1970. V Rusku ve všech pěti generacích šlo o skoro stejný vývoj do věku 27 let u žen, ale v generaci žen narozených v roce 1975 pozorujeme na obrázku 9 nejvyšší hodnoty plodnosti ve věku 27 let, stejné jako u generace 1980 ve věku 34 let (viz. obrázky 9,10). Pozorovaný nárůst byl v roce 2008 a můžeme ho spojit se dvěma faktory a jeden z nich je právě ten, že do reprodukce se zapojily ženy narozené v období 1975-1980, které měly vyšší intenzitu plodnosti v celém Rusku. V Česku dochází k výraznějším změnám v reprodukčním chování žen mezi generacemi 1970 a 1975 oproti Rusku, kde není pozorovatelný posun narození třetího dítěte do starších věkových kategorií ve sledovaných generacích. V Rusku v generaci 1975 jde o výrazný nárůst plodnosti ve věku od 26 do 34 let, přesně tehdy, kdy ženy generace 1975 let porodily své dítě v letech 2007, 2008 a právě v těchto letech byly pozorovány nejvyšší hodnoty plodnosti od roku 1982. Skoro stejné trendy plodnosti u generací žen narozených v roce 1980 byli pozorovány v Česku a Rusku, nejvyšší a stejné hodnoty byly zaznamenány ve věku 29 a 30 let. Mladší generace žen 1985 a 1990 mají podobný vývoj jako generace 1975 a 1980 ale u těchto generací ještě nemůžeme pozorovat k jakým změnám dojde ve starších věkových kategoriích, vzhledem k tomu, že v generacích žen narozených po roce 1990 byl nejmenší počet narozených, tudíž lze předpokládat, že dojde k poklesu měr plodnosti v obou zemích.

Obrázek 11: Míry generační plodnosti podle věku a 4. a dalšího, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Rusko

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování; míry druhé kategorie

Obrázek 12: Míry generační plodnosti podle věku a 4. a dalšího narození, generace 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, Česko

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování; míry druhé kategorie

Čtvrté a vyšší pořadí narození dítěte se obvykle spojuje se skupinou třetího pořadí, protože nedosahují příliš velkých hodnot v obou zemích, například v generaci žen 1970 v Česku bylo narozeno jen 56 dětí čtvrtého a vyššího pořadí na 1000 žen, v Rusku jen 47 dětí v Nejvyšších hodnot u prvních dvou generací žen (1970 a 1975) dosahovaly ženy ve věku 35 let (viz. obrázky 11, 12), abychom mohli něco říci o dalších generacích, musíme ještě vyčkat nějakou dobu, protože děti vyššího pořadí ženy začínají rodit v průměru ve věku 35 let. Trendy narození dětí čtvrtého a vyšších pořadí se příliš nemění mezi generacemi ani i mezi státy.

Rodinná politika v Rusku od 80. let měla za následek významné omlazení rozložení měr plodnosti podle věku. Mezi ženami, které se narodily v polovině 60. let a později, se omlazení plodnosti změnilo na opačný trend: průměrný věk matek se začal zvyšovat a podíl mladých matek ve věku do 26 let klesl. To je charakteristické pro model „mladé“ plodnosti, který byl patrný u generace 1970 s nejvyššími hodnotami ukazatelů plodnosti ve věku 20-22 let. Proces odkládání rození dětí v generacích 1970 a 1980 se projevil postupným snižováním úrovně plodnosti u mladých matek napříč generacemi. Je třeba poznamenat, že v Rusku trend odkládání narození prvního dítěte se začal projevovat u generace žen 1970, jejichž socializace probíhala v období „perestrojky“ a následné socio-ekonomické transformace společnosti. Odkládání narození prvního dítěte probíhalo poměrně rychle a je zřejmé, že tento proces není ještě u konce. Pokud porovnáme kohorty 1970 a 1980 zjistíme, že je zde patrný pokles počtu narozených dětí prvního pořadí ve věku 19 let o 63,5 dětí na 1000 žen. Pro děti druhého pořadí se odkládání narození zintenzivnilo v kohortě 1975 a později došlo ke stabilizaci. Míra generační plodnosti do 29 let věku narostla mezi generacemi 1970 a 1980 o 16,5 dětí na 1000

žen. Intenzita odkládání rození dětí třetího a vyššího pořadí se také zvýšila, přičemž její intenzita se liší mezi generacemi 1970 a 1980 o 0,5 dětí na 1000 žen ve věku 30 let.

V Česku generace žen 1970 rodila děti v mladším věku s nejvyšší hodnotou v 21 letech a v dalším věku již míra plodnosti prvního pořadí rychle klesala. Naopak u generace 1975 lze pozorovat zcela jiný průběh, neboť u mladších žen se úroveň plodnosti snížila a poté přišel výrazný nárůst ve starších věkových skupinách. V generaci žen 1980 je též viditelný posun vyšších měr plodnosti do staršího věku kolem 30 let a výše. Stejně jako v Rusku, i v Česku se významně začal projevovat proces odkládání narození dítěte do vyššího věku a tento proces ještě není dokončen. Když také porovnáme plodnost generací žen 1970 a 1980 potom pokud jde o narození prvního dítěte ve věku do 19 let, pozorujeme zde pokles o 96,5 na 1000 žen, což je o třetinu více než v Rusku. Ve druhém pořadí mezi. Zaznamenáme mezi generacemi 1970 a 1980 nárůst o 13 dětí na 1000 žen ve věku 29 let, ve třetím pořadí ve věku 30 let se počet dětí téměř nezměnil.

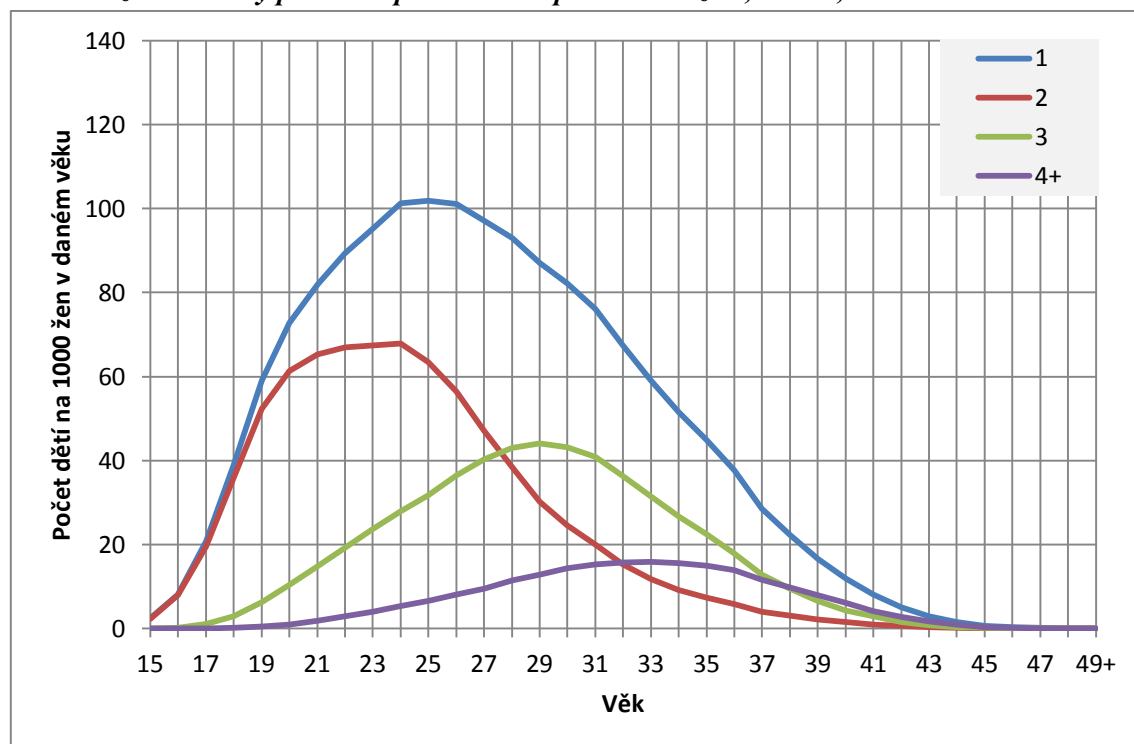
Rozdíly mezi chováním generace 1980 se ve státech se liší tím, že v Česku byl rychlejší posun plodnosti prvního pořadí do starších věkových kategorií. V následujícím pořadí trendy vývoje plodnosti se u obou států příliš nelišily, ale najdeme rozdíly v počtu dětí, kdy se v Česku rodilo víc dětí druhého a třetího pořadí, než v Rusku, jako například v generaci od roku 1970.

Konečnou plodnost u mladších generací budeme moci pozorovat až v příštích letech, kdy dojde k její realizaci, a bude možné posoudit do jaké míry plodnost žen těchto generací bude větší nebo menší, než u těch předchozích.

5.4 Transversální analýza plodnosti dle věku ženy a pořadí narození

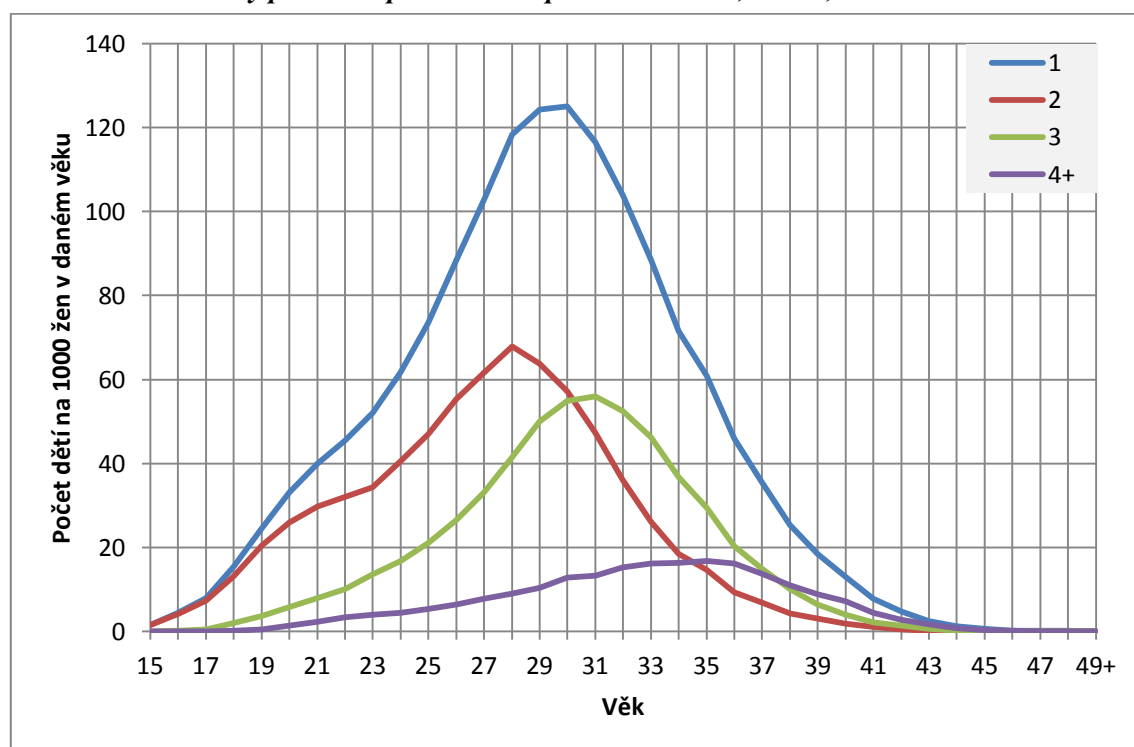
Vzhledem k podstatným změnám, ke kterým došlo v České republice a Rusku v 90. letech minulého století v oblasti plodnosti, lze v roce 2010 pozorovat zjevné odkládání narození prvního dítěte do staršího věku a též růst věku matek v době prvního porodu. Z obrázků 13 a 14 je vidět, že Česko a Rusko mají odlišné míry plodnosti podle věku. V Rusku celkovou plodnost více ovlivňují ženy mladších věkových kategorií, než v Česku.

Obrázek 13: Míry plodnosti podle věku a pořadí narození, Rusko, 2010

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování

Obrázek 14: Míry plodnosti podle věku a pořadí narození, Česko, 2010

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování

Trendy snižování plodnosti a přesun z mladších věkových kategorií do starších byl viditelný u obou zemí, v posledních desetiletích došlo k výraznému nárůstu měr plodnosti u žen po 30 letech věku. V roce 2010, však nejvyšší míry plodnosti prvního pořadí byly ve věku do 30 let, v Česku to bylo u 28 letých (67,8 ‰) v Rusku byly nejvyšší hodnoty ve věku 24 let (66,6 ‰). Z obrázků 11 a 12, vyplývá, že věková struktura matek při narození prvního dítěte je mladší v Rusku než v Česku. Míry plodnosti druhého pořadí kulminovaly v Česku ve věku 31 let (55,9 ‰), zatímco v Rusku to bylo ve věku 29 let (44 ‰), třetí pořadí v Česku u 35letých žen (12,7 ‰), v Rusku u 32letých (11,5 ‰), u čtvrtého a vyššího pořadí dosahovaly maxima v Česku ženy ve věku 36 let (4,4 ‰), v Rusku také ve věku 35 let (4,5 ‰).

Rození dětí vyššího pořadí je významným způsobem ovlivňováno zvyšováním průměrného věku matek, neboť prokázaným demografickým faktorem ovlivňujícím konečnou plodnost je věk matek při prvním porodu (Rychtaříková, 2004).

Tabulka 1: Průměrný věk matky při narození dítěte i-tého pořadí, Rusko a Česko, 1960 a 2010

Pořadí	1960		2010	
	Rusko	Česko	Rusko	Česko
1	24,28	22,82	24,71	27,54
2	27,83	25,99	29,32	30,56
3	30,13	28,30	31,63	32,34
4+	31,91	29,30	32,54	32,43
celkem	27,51	25,26	27,31	29,32

Zdroje: HFD, 2012, vlastní zpracování

Z tabulky 1 je vidět, že existují rozdíly v průměrném věku narození dítěte jak celkově tak i u prvního a druhého pořadí narození. V Rusku jsou matky mladší než v Česku, ale to můžeme vysvětlit tím, že v Česku jsou větší hodnoty naděje dožití (80,2 let pro ženy v roce 2010), v Rusku (74,8 let pro ženy v roce 2010). Pravděpodobně také z důvodu, že hodnoty naděje dožití jsou v Rusku menší, tak proto se ruské ženy rozhodují mít dítě o něco dříve. Průměrný věk narození dětí třetího a dalšího pořadí byl v obou zemích v roce 2010 skoro stejný. V roce 1960 byla mezi zeměmi opačná situace. Česko mělo nižší průměrný věk. Tuto situaci jsme probrali v podkapitole 5.2, kde je průměrný věk ruských matek vyšší a poté začal klesat. Bylo to kvůli tomu, že menší počet žen chtělo mít více než dvě děti, ale své první dítě stejně rodily v mladém věku do 25 let. Proto nastaly tyto věkové rozdíly mezi státy, a to ne kvůli tomu, že by začalo rodit více ruských matek v mladším věku.

Ruskou plodnost také silně ovlivňuje venkovská populace žen, které rodí své první dítě o něco dříve, než ženy, které pocházejí z města. Ve věku 20 až 25 let na venkově připadalo 126 dětí na 1000 žen, ve městě jen 78 dětí na 1000 žen, naopak městské ženy víc ovlivňují plodnost od věku 25 let a výše, zatímco plodnost venkovských žen v těchto věkových kategoriích již klesá. Ve venkovských oblastech v roce 2010 žilo 27 % celkové ruské populace a 19 % všech žen ve věku od 18 do 35 let. Nicméně, přínos venkovského obyvatelstva na celkovém počtu narozených dětí je mnohem vyšší než jeho podíl na celkové populaci. Venkov poskytuje 31 % všech narozených dětí (v Česku 25 %), včetně 34 % dětí druhého pořadí a 50 % třetího pořadí. Zároveň podíl dětí prvního pořadí narozených na venkově téměř přesně odpovídá podílu venkovských žen v reprodukčním věku (25 %). První děti v Rusku rodí téměř všechny městské

a venkovské ženy, ale narození vyššího pořadí jsou častější ve venkovských oblastech. Bez ohledu na dlouhodobě klesající trend plodnosti jak ve městě, tak i na venkově má venkovské obyvatelstvo stále ještě vyšší plodnost. S postupem času absolutních i relativních rozdílů v plodnosti mezi venkovem a městem ubývá, obě populace procházejí všeobecným poklesem plodnosti v Rusku, přitom roční tempo změn plodnosti v městských a venkovských oblastech se mění synchronně.

Dalším důležitým tématem při analýze plodnosti je změna rodinného stavu matek. Podíl dětí narozených mimo manželství podle pořadí narození, který byl použit v analýze je velice důležitým a aktuálním ukazatelem, protože jak v Česku, tak i v Rusku dochází k velkým změnám.

Během 90. let minulého století se postupně měnil model rodiny. Vstup do manželství přestával být společenskou normou, která by mladé lidi k tomuto kroku tlačila, pokud by chtěli mít dítě. Ačkoliv většina lidí stále vstupuje v určité životní fázi do manželství, ve většině vyspělých zemí platí, že lidé dnes uzavírají manželství méně často, přičemž většinou spolu předtím společně žijí ~~žijí~~. Zvyšuje se ale i zastoupení žen, které jsou bezdětné a přitom jsou vdané. Skutečnost být ženatý či vdaná nutně neznamená předstupeň k tomu stát se rodičem. Podobně jako v předcházejících letech, tak i v uplynulém pětiletém období se podíl dětí narozených vdaným ženám dále snižoval, i když toto snižování již nebylo tak výrazné (ČSÚ, 2011).

Tabulka 2: Podíl dětí narozených mimo manželství (%) podle pořadí narození, Rusko a Česko, 2010

Pořadí	Rusko	Česko
1	28,6	51,0
2	20,2	28,7
3	25,2	33,4
4+	30,7	44,8
celkem	26,1	40,2

Zdroje: ČSÚ, 2011, Ruský matriční úřad, 2012

Z tabulky 2 je patrné, že mezi Českem a Ruskem jsou velké rozdíly v podílech dětí narozených mimo manželství, kdy Česko vykazuje mnohem větší hodnoty v roce 2010 a to 40 % dětí narozených mimo manželství, v Rusko to je 26,1 %, největší rozdíly tvoří děti narozené mimo manželství prvního pořadí, rozdíly v následujících pořadích se o něco zmenšují. Je logické, že děti prvního pořadí mají větší procento narozených mimo manželství, protože se rodí mladším matkám. Důvodem pro velké rozdíly v počtech mezi státy může být i to, že Česko prochází druhým demografickým přechodem rychleji, než Rusko. Je jasné, že v Rusku tento ukazatel ještě bude růst a může dosáhnout stejných hodnot jako Česko, ale na druhé straně si nemůžeme být jistí tím zda se procento růstu dětí narozených mimo manželství v Česku zastaví. Nárůst podílů dětí narozených mimo manželství můžeme považovat za sociologický problém, který v dnešní době definujeme jako krize instituce manželství. Charakteristickým rysem krize instituce manželství je zesílení individuální svobody jedince, čímž se myslí možnost většího sociálního výběru. Také sem můžeme zahrnout pojem krize tradiční rodiny, který se dá propojit s nízkou plodností, sňatečností, vysokou rozvodovostí, rozšířením nesezdaného soužití, a mimomanželské plodnosti (Tomášek, 2007).

Mimomanželsky narozené dítě není zdaleka jediné v rodině. Mimomanželská plodnost zahrnuje všechna pořadí narození dítěte od prvního až do čtvrtého a dalších pořadí. Minimalní podíl mimomanželský narozených dětí je mezi druhým a třetím pořadím, maximální u dětí prvního, čtvrtého a dalších pořadí v obou zemích. Jedno z možných vysvětlení proč se rodí děti čtvrtého a dalšího pořadí mimo manželství, je spojení se sociálními a etnickými menšinami (také náboženskými), které často neuzavírají legální sňatek, ale vykazují vysoké míry plodnosti.

Rozdíl mezi hodnotami mimomanželské plodnosti ve státech můžeme vysvětlit tím, že v Rusku mají stále velký vliv na lidský život sociální normy, kdežto v Česku mají lidé volnější chování a víc "moderní" postoj k životu, lepší zákony na ochranu mimomanželských dětí. Podle výzkumu (Zakharov, Churilova, 2014) 36 % žen v Rusku považuje sňatek jako povinnou událost, 24 % žen by si přálo uzavřít sňatek v případě těhotenství. Mimomanželská plodnost zahrnuje nejen všechny věkové skupiny ale také je dostatečně rovnoměrně rozložena ve všech pořadích narození, a tím se zvyšuje důležitost studia tohoto fenoménu v současné společnosti.

Tabulka 3: Podíl dětí narozených mimo manželství (%) podle věku matky, Česko a Rusko, 2010

Věk	Rusko	Česko
15-19	47,7	92,6
20-24	26,9	66,6
25-29	21,2	37,1
30-34	23,5	30,9
35-39	27,1	36,6
40-44	31,2	41,9
45-49	30,7	6,9

Zdroje: ČSÚ, 2011, Ruský matřiční úřad, 2012

Je nutné si uvědomit, že analyzujeme fiktivní kohorty žen a pozorované věkové charakteristiky žen jsou z určitého pohledu rozdílné. Proces odkládání narození dítěte do staršího věku, který se začal projevovat od 70. let minulého století pokračuje dodnes. Věkové charakteristiky plodnosti se mění postupně a pomalu. V dnešní době pozorujeme poměrně nízkou celkovou úroveň plodnosti, kdy je ještě poměrně nízká intenzita plodnosti ve starších věkových skupinách, ale již dochází k odkládání plodnosti do staršího věku u mladších žen. Zároveň budou mít nejmladší kategorie žen v okamžiku kdy nastoupí do pozdního reprodukčního věku větší intenzitu plodnosti, než pozorujeme dnes u žen ve věku 35–40 let. Analogické procesy mohou nastat ve sféře manželského chování: transformace vztahu k institutu manželství a k dětem narozeným mimo manželství mohou probíhat pomalu. Míry plodnosti podle věku a míry sňatečnosti ukazují, že mladší ženy už praktikují nový model chování, a starší ještě zachovávají ten starý. Vrchol mimomanželské plodnosti pozorujeme u žen do 20 let, v roce 2010 Česku bylo 92,6 % mimomanželských dětí, v Rusku skoro o polovinu méně (viz. tabulka 3). Celkově můžeme říci, že větší část předmanželských počtů a mimomanželsky narozených dětí tvoří pravděpodobně vědomá rozhodnutí, než-li náhoda. Mimomanželská plodnost zahrnuje nejen všechny věkové skupiny ale také je dostatečně rovnoměrně rozložena do všech pořadí narození a tím zvyšuje svou důležitost pro studium v současné společnosti.

Tabulka 4: Pravděpodobnost zvětšování rodiny, Rusko a Česko, 2010

	Česko	Rusko
a0	0,73241	0,79034
a1	0,777324	0,709821
a2	0,271183	0,277433
a3	0,384675	0,39283

Zdroje: HFD, 2012, vlastní vypočty

Pravděpodobnost zvětšování rodiny v obou státech vykazuje téměř stejné hodnoty. Pravděpodobnost narození třetího a čtvrtého dítěte je v obou populacích poměrně nízká. V Česku je patrná anomálie, kdy pravděpodobnost pro bezdětnou ženu mít první dítě je menší, než pravděpodobnost mít dítě druhého pořadí. Tento „zvláštní“ trend souvisí s rozdílným tempem poklesu plodnosti obou pořadí (rychlejší tempo poklesu prvního pořadí oproti druhému) (Rychtaříková, 2004). Oba státy také mají vyšší pravděpodobnost narození čtvrtého dítěte, než třetího, tento fakt můžeme vysvětlit pomocí tzv. efektu selekce, ženy, které mají třetí dítě, pravděpodobněji budou mít další dítě, než ženy se dvěma dětmi, z toho důvodu, že ženy se třemi dětmi mohou být víc orientovány na velkou rodinu.

Kapitola 6

Závěr

Demografické chování ruského obyvatelstva prošlo výraznou proměnou. První demografický přechod zde začal přibližně na konci 19. století. V Česku oproti tomu začal o něco dříve kolem roku 1870, někteří ho kladou dokonce do roku 1830 a skončil ve 30. letech 20. století. Když v Rusku skončil první demografický přechod, zpoždění oproti českým zemím činilo zhruba 30 let. Je tedy logické, že také druhý demografický přechod se začal projevovat o něco později.

Soudobá etapa evoluce plodnosti v Rusku je charakterizována transformací tradičního modelu plodnosti, který se vyznačoval specifickým, časným formováním rodiny, směrem k modelu, ve kterém narození dítěte nastává ve starším věku. Tento fundamentální proces probíhá ve společnosti, která se modernizuje a je mnohem vzdělanější, kvalifikovanější a finančně zajištěnější. Změna věkového modelu plodnosti začala v ruských generacích od 60. let 20. století, reprodukční chování, se začalo výrazněji měnit v 90. letech a ještě pokračuje ve své proměně. Tyto nové trendy plodnosti jsou nicméně těsně spojené se zásadními proměnami ve všech sférách života ruské mládeže. Ať tak, či onak, v Rusku byl dosažen cíl rychlejšího růstu úrovně plodnosti v letech 2007 až 2010 nikoliv ale bez pomoci aktivní demografické politiky. Nicméně se ve svých trendech příliš neliší v porovnání s jinými státy, které také nastoupily fázi růstu plodnosti bez zvláštní pomoci vlády ve smyslu posílení rodinné politiky.

Jak už bylo zmíněno ve čtvrté kapitole této práce, lze poznamenat, že demografické problémy v Rusku stále existují, i když jen na „půl cesty“ od hodnot, kterými na konci 90. let tento stát prošel. Nynější nižší úroveň plodnosti je částečně kompenzována relativně významným procesem prodlužování naděje dožití ruské populace. Tento faktor může fungovat ještě nějakou dobu, což nelze říci o věkové struktuře obyvatelstva. Generace žen narozených v osmdesátých letech 20. století postupně odejde z kontingentu žen v maximálním reprodukčním věku a bude nahrazena ženami narozenými v devadesátých letech, které jsou méně početné. V letech 2007 až 2010 vliv výše zmíněných strukturálních faktorů neměl dopad na růst intenzity plodnosti, ale do budoucnosti lze předpokládat, že vliv těchto faktorů posílí. Neexistuje žádný důvod, který by ospravedlnil růst úrovně plodnosti v Rusku. Kromě toho nelze vyloučit do budoucnosti možnost poklesu počtu lidí, kteří měli dosud dvě nebo více dětí. Tomuto trendu pak bude odpovídat i pokles celkového průměrného počtu narozených. Efektivita „motivačních“ pro-rodinných opatření státní politiky může být potom zpochybněna.

Nelze proto očekávat, že úroveň současné úhrnné plodnosti 1,6 dětí na jednu ženu, v blízké budoucnosti výrazně překročí tyto hranice.

V páte kapitole, která se věnuje analýze plodnosti, byla zkoumána úhrnná plodnost, dále také její nejvyšší a nejnižší hodnoty v Česku a v Rusku v období 1959–2010. Podobné výkyvy v transversálním pohledu byly zaznamenány téměř ve stejném čase, stejně tak i úroveň nejnižší plodnost, která byla zaznamenána v roce 1999 v obou státech. Politická, ekonomická a sociální transformace ovlivnila také demografické trendy během 90. let. V obou státech se vytvořily podmínky pro urychlené změny v demografickém chování. Vysvětlením těchto změn může být i to, že ze států západní Evropy byl do Česka a pak i do Ruska importován nový model chování, jak v rovině materiální (dosažitelnost kvalitní antikoncepce), tak v rovině psychické (změna postojů, norem, změna životního stylu) (Pavlík, 2002). Dalším zkoumaným ukazatelem v analytické části práce jsou specifické míry plodnosti v roce 2010. Zde již byly pozorovány rozdíly mezi oběma státy, neboť nejvyšší míry plodnosti v Česku byly u žen ve starším věku (30 let), než v Rusku (25 let). Třetím ukazatelem plodnosti byly míry generační plodnosti podle věku a pořadí. U prvního a druhého pořadí narození dítěte byl v Česku, oproti Rusku, registrován rychlejší posun plodnosti do starších věkových kategorií v generaci žen narozených v sedmdesátých letech 20. století. To potvrzuje fakt, že tzv. druhý demografický přechod v Česku probíhá mnohem rychleji. U třetího a dalšího pořadí narození dítěte už nedochází k tak velkým rozdílům mezi ruskou a českou generační plodností. Můžeme to však souviset s menším počtem dětí na jednu ženu v tomto pořadí a i s tím, že ještě nevíme k jakým změnám dojde ve starších věkových kategoriích v generacích žen, narozených po roce 1985. Dalším studovaným ukazatelem byla míra plodnosti podle věku a pořadí v roce 2010. Tady lze znovu zejména pozorovat větší nárůst plodnosti u českých matek ve starším věku. Dále jsou znatelné největší rozdíly v plodnosti u prvního a druhého pořadí narození, kde jsou v Rusku nejvyšší hodnoty plodnosti pro první a druhé pořadí a v Česku je to věk 30 a 28 let. Třetí, čtvrté a vyšší pořadí nevykazuje v časování příliš velké rozdíly neboť tyto činily 1 až 2 roky v průměrném věku žen při narození dítěte. Celkový průměrný věk matek při porodu v roce 2010, dosahoval v Rusku 27,6 let a v Česku 29,6 let, což opět ukazuje na rychlejší posun rození dětí do staršího věku. Současným významným diferenčním ukazatelem je podíl dětí narozených mimo manželství podle pořadí v roce 2010. Lze pozorovat viditelné rozdíly zejména v podílu mimomanželsky narozených dětí podle věku matky. V některých věkových kategoriích činí rozdíl Českem a Ruskem až 40 procentních bodů. Česko má vždy vyšší procento. Většinou se tak děje u mladších věkových kategorií. V celkovém podílu mimomanželsky narozených dětí rovněž dominuje Česko neboť tento podíl činil v roce 2010 v Česku 40,2 %, oproti 26,1 % v Rusku. Posledním studovaným ukazatelem byla pravděpodobnost zvětšování rodiny, kde oba státy mají téměř stejné hodnoty.

Je obtížné jednoznačně vysvětlit měnící se trendy plodnosti. Jedna z nejpravděpodobnějších hypotéz, kterou i sdílejí mezinárodní experti, je v tom, že ve všech rozvinutých zemích, například v Česku oproti Rusku, je potenciál změn rychlejší. V Rusku změny probíhaly o něco pomaleji. Je známo, že transformace modelů plodnosti směrem ke stárnutí probíhala v rozvinutých zemích během posledních třech desetiletích. Také je samozřejmé, že každá nová

generace se stává rodiči v čím dál více starším věku. Kdy se tento růst stabilizuje je velmi obtížné odhadnout.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- AVDEEV, A. 2003. On the way to one-child family: are we beyond the point of no return? In: KOTOWSKA, I. E. a J. JOZWIAK. *Population of central and Eastern Europe: challenges and opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 2003.
- AVDEEV, M. 2011. Gosudarstvennaya podderzhka semei c det'mi vo Francii I Rossii [Státní podpora rodin s dětmi ve Francii a Rusku]. In: *Rozhdaemost' I planirovanie sem'I v Rossii: istoriya i perspektivy [Plodnost a plánování rodiny v Rusku: historie a perspektiva]*. Moskva: MSU, 2011.
- CALDWELL, J. a T. SCHINDLMAYR. 2004. *Explanations of the fertility crisis in modern societies: A search for commonalities: Population studies*. 54. 2004. Dostupné také z: <http://www.nidi.knaw.nl/en/output/2004/ps-58-01-billari.pdf/ps-58-01-billari.pdf>
- Český Statistický Úřad: Plodnost a Porodnost 1990-2010 In: *Demografická ročenka 2011*. [online]. [cit. 2015-03-24]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-cr-2010-wg5imclir9>
- ELIZAROV, V. 2011. Stimulirovanie rozhdaemosti a podderzhka semei s detmi v sovremennoi Rossii [Stimulace plodnosti a podpora rodin s dětmi v současném Rusku]. In: *Rozhdaemost' i planirovanie sem'i v Rossii: istoria a perspektivy [Plodnost a plánování rodiny v Rusku: historie a perspektiva]*. 18. Moskva: MSU, 2011.
- ENTWISLE, B., P. KOZYREVA a P. DAVIS. Reprodukční zdraví Ruské ženy. In: *Zdraví žen a dětí*. 1997.
- Federalní Úřad Státní Statistiky, Ruská Federace. [online]. [cit. 2015-03-24]. Dostupné z: <http://www.gks.ru>
- FREJKA T. a ZAKHAROV S. 2012. Comprehensive Analyses of Fertility Trends in the Russian Federation during the Past Half Century: Period cohort and perspectives In: *MPIDR Working Paper*, 2012
- FREJKA, T. a S. ZAHKAROV. *Fertility trends in Russia during the past half century: Period and cohort perspectives. Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application* [online]. 2014 [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: www.hse.ru/pubs/share/direct/document/135361911
- ISUPOVA, O. 2011. Rozhdaemost' i semeinaya politika [Plodnost a rodinná politika]. In: *Naselenie Rossii 2010-2011 [Obyvatelstvo Ruska 2010-2011]* Moskva: HSE Publishing House, 2011.

- The Human Fertility Database. *Russia, Czech Republic* [online]. 2012 [cit. 2015-03-24]. Dostupné z: <http://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php>
- KASATAKINA, A., D.BISTYAKINA, SOLOVIEVA, I. 2013. Issledavie ochrany a podpore semei s detmi v regionah [Výzkum rodin a jejich podpory se strany států]. In: *Vestnik gosudarstvennogo strahovaniya [Věstník státní pojišťovny]*. 4. 2013
- KOHLER, I. Fertility decline in Russia in the early and mid 1990s: The role of economic uncertainty and labour market crises. In: *European Journal of Population*. 42. 2003, s. 233-262.
- MACURA, M. and MACDONALD, A. L. 2003. Fertility and fertility regulation in Eastern Europe: from the socialist to the post-socialist era. In: KOTOWSKA, I. E. a JOZWIAK, J. *Population of Central and Eastern Europe. Challenge and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 2003.
- MACURA, M. 2004. The reasons for Eastern Europe's low fertility. 2000. In: CALDWELL, J. and T. SCHINDLMAYR. *Explanations of the fertility crisis in modern societies: A search for commonalities*, no. 4. Population studies, 2004. [online]. [cit. 2015-07-27]. Dostupné z: <http://www.nidi.knaw.nl/en/output/2004/ps-58-01-billari.pdf/ps-58-01-billari.pdf>
- MOŽNÝ, I., P. PAKOSTA a M. PŘIDALOVÁ. *Declining fertility in Europe, and, What parenthood means to the Czechs*. 1st ed. Brno: Masaryk University, 2008, 132 s. Rubikon (Masarykova univerzita: Georgetown). ISBN 978-80-210-4554-5.
- MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, 311 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2958-X.
- PAVLÍK, Z. a K. KALIBOVÁ. 2005. *Mnohojazyčný demografický slovník: Český svazek*. Praha: Česká demografická společnost, 2005, s. 96, 100. ISBN 80-239-4864.
- PAVLÍK, Z.; Kučera, M.: *Populační vývoj České republiky 1990-2002*. 1. vydání, Demoart, 2002. 98 s. ISBN 80-902686-8-4
- PLYUSCH, I. V. 2006. *Osnovnye faktory izmenyausheisya struktury rozhdaemosti a ikh uchet [Základní faktory se měnící struktury plodnosti a jejich evidence]*. Moskva, 2006.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2009. *Plodnost v České republice a ve Slovenské republice: staré a nové odlišnosti* [online]. 2009 [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: www.czech-ggs.cz/file/107/demografie_2009.pdf
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. *Demografie*. 2004, **46**: 77-99.
- SIFMAN, R. Dynamika rozhdaemosti v SSSR [Dynamika Plodnosti v SSSR]. In: *Statistika*. M., 1974.
- SOBOTKA, T. 2004. Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe. Amsterdam: Dutch University Press, 298 s. Population studies. ISBN 9036191025.
- SOBOTKA, T., H. KOHLER a F. BILLARI. The increase in late childbearing in Europe, Japan, and the United States. *Paper presented at the 2007 Annual Meeting: Population Association of America*. 2007.
- SOBOTKA, T., K. ZEMAN, R. LESTHAEGHE a T. FREJKA. Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application. *European Demographic Research Papers* 2. 2011.
- SVOBODOVÁ, K. 2007. *Životní situace vícedětných rodin* [online]. Praha: VÚPSV, 2007 [cit. 2015-07-27]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_241.pdf

- TOMÁŠEK, M. *Konec tradiční rodiny? Od tradiční rodiny k singles a zpět k jiným vztahům* [online]. 2007 [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=290&lst=106>
- TOMÁŠEK, M. 2007.. *Konec tradiční rodiny? Od tradiční rodiny k singles a zpět k jiným vztahům*. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=290&lst=106>, 2007
- TROICKAYA, I. a AVDEEV. 1991. Historical view of abortion statistics in the USSR. In: *Collecte et comparabilité des données démographiques et sociales en Europe, Chaire Quetelet*. Paris, 1991.
- TROICKAYA, I., A. BLUM, A. AVDEEV. 1993. L'avortement et la contraception en Russie et dans l'ex-URSS: histoire et présent. In: *Dossiers et recherches, No.41*. No.41. Paris, 1993, s. 233-262.
- TROITSKAYA, I. a A. AVDEEV. 2010. Analýza kontraseptivního povedeniya: Franciya, Gruzija, Litva, Rossiya [Srovnávací analýza antikoncepčního chování: Francie, Gruzie, Litva a Rusko]. In: *Razvitie ruskoi sem'i v Evrope: vostok-zapad [Vývoj rodiny v Evropě: východ-západ]*. INDEC, 2010, s. 266-303.
- TROITSKAYA, I. a A. AVDEEV. 2010. Kontraseptivnoe povedenie v Evrope, regionalnye razlichija [Antikoncepční chování v Evropě, regionální rozdíly]. In: *Razvitie ruskoi sem'i v Evrope: vostok-zapad [Vývoj rodiny v Evropě: východ-západ]*. INDEC, 2010.
- VISHNEVSKII, A. 2006. Modernizaciya rozhdaemosti [Modernizace plodnosti]. In: *Demograficheskaya modernizaciya Rossii: 1900-2000 [Demografická modernizace plodnosti v Rusku: 1900-2000]*. [online]. Moskva, 2006 [cit. 2015-07-28]. Dostupné z: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/modern/modernizaciya.html>
- ZAKHAROV, S. a E. CHURILOVA. 2014. *Vnebrachnye deti - ne znachit bezotcovstina [Mimomanželské děti neznámená]*. 2014. Dostupné také z: <http://www.opec.ru/1761925.html>
- ZAKHAROV, S. a E. IVANOVA. Fertility decline and recent changes in Russia: On the threshold of the Second Demographic Transition. In: DAVANZO, J. a G. FARNSWORTH (ed.). *Russia's Demographic "Crisis."*. Santa Monica, CA, 1996.
- ZAKHAROV, S. 2007. Demografická analýza vlivu opatření rodinné politiky v Rusku v 80. letech. Rodiče a děti, muži a ženy v rodině a ve společnosti. In: *Sbírka analytických článků*. IISP Moskva, 2007.

PŘÍLOHY

Příloha 1: Úhrnná plodnost v Rusku a Česku, 1959–2010

Rok	Rusko	Česko
1959	2,58	2,13
1960	2,56	2,12
1961	2,46	2,14
1962	2,34	2,15
1963	2,28	2,35
1964	2,16	2,38
1965	2,09	2,21
1966	2,10	2,04
1967	2,01	1,93
1968	1,97	1,86
1969	1,98	1,89
1970	2,00	1,92
1971	2,02	1,98
1972	2,03	2,08
1973	1,96	2,29
1974	2,00	2,44
1975	1,97	2,41
1976	1,95	2,37
1977	1,92	2,33
1978	1,90	2,34
1979	1,87	2,30
1980	1,86	2,11
1981	1,88	2,02
1982	1,96	2,01
1983	2,09	1,97
1984	2,05	1,98
1985	2,05	1,97
1986	2,18	1,95
1987	2,23	1,92
1988	2,14	1,95
1989	2,02	1,89
1990	1,89	1,91
1991	1,73	1,86
1992	1,55	1,72

Rok	Rusko	Česko
1993	1,37	1,67
1994	1,40	1,44
1995	1,34	1,28
1996	1,27	1,19
1997	1,22	1,18
1998	1,23	1,16
1999	1,16	1,14
2000	1,20	1,15
2001	1,22	1,14
2002	1,29	1,17
2003	1,33	1,17
2004	1,34	1,22
2005	1,29	1,28
2006	1,30	1,32
2007	1,41	1,44
2008	1,49	1,51
2009	1,54	1,51
2010	1,57	1,52

Zdroj: HFD, 2012

Příloha 2: Míry plodnosti podle věku v Rusku a Česku v roce 1960, 2010

Rok	1960		2010	
Věk	Rusko	Česko	Rusko	Česko
15	0,54	1,04	2,46	1,51
16	3,06	7,75	8,21	4,44
17	10,94	26,19	20,79	7,95
18	34,09	71,15	39,00	15,44
19	70,29	130,57	59,07	24,65
20	120,56	176,33	72,70	33,11
21	142,50	185,69	81,96	39,98
22	166,07	198,18	89,32	45,46
23	181,08	186,37	95,22	52,00
24	183,55	174,67	101,31	61,82
25	182,50	153,48	101,93	73,45
26	160,79	134,01	101,17	88,41
27	144,13	115,87	97,11	102,74
28	150,15	98,14	93,04	118,37
29	127,78	83,34	87,12	124,19
30	133,17	68,95	82,16	124,95
31	99,89	58,53	76,15	116,51
32	105,62	49,04	67,39	103,78
33	85,24	41,28	59,10	88,46

Rok	1960		2010	
Věk	Rusko	Česko	Rusko	Česko
34	77,20	35,70	51,63	71,57
35	70,17	29,76	44,84	60,90
36	62,37	24,38	37,72	45,96
37	50,40	19,71	28,58	35,60
38	48,71	15,80	22,38	25,27
39	36,26	10,95	16,73	18,50
40	33,35	8,78	12,02	13,01
41	20,56	6,39	8,13	7,74
42	20,90	3,62	5,09	4,70
43	12,28	2,58	2,90	2,52
44	7,43	1,22	1,54	1,29
45	5,44	0,79	0,71	0,63
46	3,18	0,39	0,34	0,26
47	1,68	0,16	0,19	0,13
48	1,33	0,06	0,08	0,14
49+	2,20	0,02	0,01	0,05

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 3: Konečná plodnost v Rusku a Česku, 1944–1970

Rok	Rusko	Česko
1944	1,79	2,04
1945	1,76	2,01
1946	1,81	2,06
1947	1,74	2,08
1948	1,76	2,08
1949	1,87	2,09
1950	1,84	2,10
1951	1,87	2,10
1952	1,86	2,09
1953	1,85	2,08
1954	1,88	2,07
1955	1,84	2,07
1956	1,83	2,07
1957	1,86	2,06
1958	1,85	2,04
1959	1,85	2,03
1960	1,84	2,02
1961	1,79	2,01
1962	1,74	1,98
1963	1,71	1,96
1964	1,68	1,95
1965	1,66	1,93
1966	1,64	1,91

Rok	Rusko	Česko
1967	1,61	1,89
1968	1,60	1,87
1969	1,59	1,87
1970	1,57	1,85

Zdroj: HFD, 2012

Příloha 4: Míry generační plodnosti podle věku a 1. pořadí narození, Rusko

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
15	1,56	2,38	2,26	1,97	2,28
16	9,19	12,95	10,15	7,54	8,32
17	30,23	35,12	26,26	19,65	20,61
18	74,24	72,02	45,49	38,74	37,75
19	128,13	102,45	64,54	56,89	53,26
20	142,79	104,95	78,24	66,99	73,601
21	122,78	91,03	82,06	70,44	-
22	91,19	76,51	79,59	69,52	-
23	68,17	64,94	74,45	69,76	-
24	53,39	55,31	66,52	68,17	-
25	41,06	47,84	57,59	68,17	-
26	31,33	41,25	49,35	-	-
27	24,69	34,52	41,85	-	-
28	19,21	28,15	35,8	-	-
29	15,94	22,61	29,49	-	-
30	14,23	18,54	23,8	-	-
31	11,47	15,12	-	-	-
32	9,25	12,41	-	-	-
33	7,38	10,44	-	-	-
34	6,04	8,93	-	-	-
35	4,89	7,06	-	-	-
36	4,01	-	-	-	-
37	3,12	-	-	-	-
38	2,62	-	-	-	-
39	2,04	-	-	-	-
40	1,54	-	-	-	-

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 5: Míry generační plodnosti podle věku a 1. pořadí narození, Česko

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
15	0,81	1,18	1,24	0,90	1,16
16	6,20	6,06	4,01	3,58	3,65
17	25,41	22,13	9,52	8,45	8,56
18	73,67	51,18	19,55	14,65	14,34
19	127,72	66,98	31,02	20,44	20,68
20	143,45	63,14	35,09	26,72	24,07
21	116,04	60,73	37,90	28,77	-
22	83,35	55,24	39,21	32,54	-
23	61,84	52,92	39,56	36,42	-
24	44,62	51,90	43,74	40,61	-
25	38,00	51,65	50,74	45,65	-
26	32,09	51,39	58,18	-	-
27	27,66	47,95	66,48	-	-
28	26,31	47,45	66,86	-	-
29	21,22	46,80	63,19	-	-
30	18,39	42,25	56,17	-	-
31	14,97	35,62	-	-	-
32	12,49	30,19	-	-	-
33	9,84	23,66	-	-	-
34	9,11	18,81	-	-	-
35	8,12	14,57	-	-	-
36	5,66	-	-	-	-
37	4,83	-	-	-	-
38	4,11	-	-	-	-
39	3,17	-	-	-	-
40	2,10	-	-	-	-

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 6: Míry generační plodnosti podle věku a 2. pořadí narození, generace, Rusko

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
15	0,01	0,03	0,03	0,03	0,04
16	0,13	0,27	0,23	0,16	0,19
17	1,09	1,32	0,93	0,65	0,89
18	4,76	3,98	2,66	2,22	2,82
19	12,43	8,65	5,30	4,68	6,07
20	23,34	14,15	8,84	7,97	7,27
21	31,33	18,66	13,09	12,57	-
22	33,69	22,13	17,77	17,68	-
23	34,30	24,24	21,65	22,54	-
24	35,44	26,72	24,26	27,17	-
25	34,31	29,23	26,28	23,86	-
26	32,87	31,35	31,39	-	-
27	31,74	34,06	37,22	-	-
28	29,45	34,79	40,70	-	-
29	26,62	33,04	42,98	-	-
30	25,44	31,08	44,80	-	-

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
31	24,17	30,87	-	-	-
32	22,19	30,57	-	-	-
33	19,86	28,75	-	-	-
34	16,53	25,95	-	-	-
35	13,59	21,63	-	-	-
36	11,63	-	-	-	-
37	10,23	-	-	-	-
38	8,18	-	-	-	-
39	6,23	-	-	-	-
40	5,32	-	-	-	-

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 7: Míry generační plodnosti podle věku a 2. pořadí narození, Česko

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
15	0,01	0,02	0,01	0,02	0,06
16	0,13	0,16	0,20	0,14	0,14
17	0,94	0,90	0,70	0,62	0,68
18	3,89	2,98	1,61	1,73	1,80
19	13,96	7,17	3,31	3,08	3,64
20	35,33	12,77	6,21	4,98	6,15
21	51,67	19,38	9,00	7,67	-
22	66,51	26,48	11,48	10,79	-
23	68,01	33,00	16,02	13,47	-
24	58,30	36,67	21,24	16,75	-
25	51,65	37,97	24,21	19,58	-
26	47,27	40,06	29,37	-	-
27	44,16	40,55	37,25	-	-
28	38,97	42,95	43,19	-	-
29	36,34	45,32	50,78	-	-
30	32,76	45,86	51,94	-	-
31	29,74	46,41	-	-	-
32	25,61	47,85	-	-	-
33	21,35	42,05	-	-	-
34	18,49	35,81	-	-	-
35	16,47	28,34	-	-	-
36	13,94	-	-	-	-
37	11,38	-	-	-	-
38	8,63	-	-	-	-
39	6,06	-	-	-	-
40	3,92	-	-	-	-

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 8: Míry generační plodnosti podle věku a 3. pořadí narození, Rusko

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
15	-	-	-	-	-
16	-	0,01	0,01	-	-
17	0,02	0,02	0,03	0,01	0,03
18	0,19	0,13	0,08	0,08	0,13
19	0,57	0,41	0,25	0,25	0,42
20	1,42	0,92	0,54	0,54	0,71
21	2,86	1,72	1,24	1,27	-
22	3,84	2,74	2,01	2,33	-
23	4,79	3,33	2,93	3,33	-
24	5,59	4,23	3,64	4,34	-
25	6,05	4,62	4,28	4,11	-
26	6,22	5,24	5,45	-	-
27	6,61	6,18	7,33	-	-
28	6,64	6,87	8,47	-	-
29	6,81	7,07	9,61	-	-
30	7,03	7,18	7,56	-	-
31	7,08	8,09	-	-	-
32	7,45	9,76	-	-	-
33	7,24	10,55	-	-	-
34	6,61	10,67	-	-	-
35	6,03	9,93	-	-	-
36	6,21	-	-	-	-
37	6,31	-	-	-	-
38	5,46	-	-	-	-
39	4,66	-	-	-	-
40	3,98	-	-	-	-

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 9: Míry generační plodnosti podle věku a 3. pořadí narození, Česko

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
15	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
16	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00
17	0,04	0,04	0,04	0,08	0,00
18	0,20	0,21	0,12	0,14	0,29
19	0,71	0,68	0,33	0,37	0,37
20	1,89	1,12	0,84	0,79	1,33
21	3,48	1,74	1,29	1,26	-
22	5,94	2,44	2,03	2,20	-
23	8,35	3,30	2,06	2,32	-
24	8,59	4,01	3,07	3,06	-
25	8,36	4,69	3,38	3,32	-
26	8,68	6,06	4,39	-	-
27	9,59	6,53	5,89	-	-

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
28	9,48	7,44	6,52	-	-
29	10,60	8,95	7,71	-	-
30	9,85	9,04	9,26	-	-
31	10,59	11,18	-	-	-
32	10,57	13,43	-	-	-
33	10,09	12,46	-	-	-
34	10,61	13,26	-	-	-
35	10,23	12,03	-	-	-
36	10,37	-	-	-	-
37	9,31	-	-	-	-
38	7,38	-	-	-	-
39	5,79	-	-	-	-
40	4,23	-	-	-	-

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 10: Míry generační plodnosti podle věku a 4. a vyššího pořadí narození, Rusko

Věk	Generace				
	1970	1975	1980	1985	1990
15	-	-	-	-	-
16	-	-	-	-	-
17	-	-	-	-	-
18	0,01	0,01	0,01	-	0,01
19	0,03	0,02	0,01	0,01	0,03
20	0,09	0,09	0,03	0,04	0,04
21	0,31	0,19	0,14	0,13	-
22	0,56	0,41	0,29	0,31	-
23	0,86	0,65	0,5	0,57	-
24	1,21	0,89	0,75	0,96	-
25	1,70	1,2	1,06	1,06	-
26	2,00	1,55	1,55	0,45	-
27	2,37	2,03	2,12	-	-
28	2,63	2,35	2,64	-	-
29	2,68	2,52	3,13	-	-
30	3,15	2,66	3,56	-	-
31	3,21	3,08	-	-	-
32	3,41	3,92	-	-	-
33	3,44	4,18	-	-	-
34	3,39	4,42	-	-	-
35	3,19	4,01	-	-	-
36	3,37	-	-	-	-
37	3,63	-	-	-	-
38	3,44	-	-	-	-
39	3,07	-	-	-	-
40	2,75	-	-	-	-

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 11: Míry generační plodnosti podle věku a 4. a vyššího pořadí narození, Česko

Věk	Generace				1990
	1970	1975	1980	1985	
15	-	-	-	-	-
16	-	-	-	-	-
17	-	-	-	-	-
18	0,02	0	0,01	0,02	-
19	0,05	0,04	0,1	0,07	0,05
20	0,12	0,28	0,15	0,16	0,31
21	0,57	0,35	0,38	0,54	-
22	1,06	0,55	0,62	0,72	-
23	1,66	0,93	0,74	0,95	-
24	1,98	1,05	1,24	1,54	-
25	2,36	1,65	1,33	1,88	-
26	2,47	1,86	1,69	-	-
27	2,86	1,8	2,05	-	-
28	2,96	2,44	1,85	-	-
29	3,04	2,63	2,6	-	-
30	3,34	2,65	2,67	-	-
31	3,87	3,1	-	-	-
32	3,89	3,93	-	-	-
33	3,87	3,44	-	-	-
34	3,8	3,56	-	-	-
35	3,75	4,05	-	-	-
36	4,38	-	-	-	-
37	4,03	-	-	-	-
38	3,75	-	-	-	-
39	2,98	-	-	-	-
40	2,36	-	-	-	-

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování**Příloha 12: Míry plodnosti podle věku a pořadí, Rusko, 2010**

Věk	Pořadí			
	1	2	3	4+
15	2,46	2,40	0,06	0,00
16	8,21	7,92	0,27	0,01
17	20,79	19,63	1,12	0,04
18	39,00	35,85	2,97	0,19
19	59,07	52,28	6,33	0,46
20	72,70	61,26	10,42	1,02
21	81,96	65,27	14,85	1,85
22	89,32	66,95	19,33	3,03
23	95,22	67,40	23,76	4,06
24	101,31	67,84	28,00	5,46
25	101,93	63,54	31,73	6,66
26	101,17	56,47	36,48	8,22
27	97,11	47,22	40,37	9,52
28	93,04	38,48	42,99	11,57
29	87,12	30,22	44,08	12,82

Věk	Pořadí			
	1	2	3	4+
30	82,16	24,62	43,14	14,40
31	76,15	19,96	40,89	15,31
32	67,39	15,31	36,29	15,79
33	59,10	11,79	31,39	15,93
34	51,63	9,22	26,78	15,64
35	44,84	7,38	22,46	14,99
36	37,72	5,84	17,95	13,92
37	28,58	4,11	12,81	11,65
38	22,38	3,08	9,48	9,81
39	16,73	2,14	6,63	7,97
40	12,02	1,53	4,37	6,11
41	8,13	1,06	2,91	4,17
42	5,09	0,66	1,63	2,79
43	2,90	0,42	0,78	1,69
44	1,54	0,23	0,39	0,92
45	0,71	0,12	0,19	0,41
46	0,34	0,05	0,08	0,21
47	0,19	0,05	0,04	0,09
48	0,08	0,02	0,02	0,03
49+	0,14	0,03	0,04	0,04

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 13: Míry plodnosti podle věku a pořadí, Česko, 2010

Věk	Pořadí			
	1	2	3	4+
15	1,49	0,02	0,00	0,00
16	4,23	0,20	0,02	0,00
17	7,35	0,55	0,05	0,00
18	13,09	2,09	0,26	0,00
19	20,43	3,75	0,46	0,02
20	25,89	5,79	1,16	0,27
21	29,73	7,99	1,79	0,47
22	32,01	10,14	2,56	0,76
23	34,41	13,56	2,93	1,09
24	40,53	16,83	3,04	1,41
25	47,00	21,01	3,70	1,74
26	55,39	26,58	4,24	2,20
27	61,67	33,19	5,72	2,17
28	67,83	41,46	6,52	2,55
29	63,78	49,99	7,57	2,84
30	57,21	54,91	9,75	3,08
31	47,22	55,93	10,31	3,06
32	36,02	52,42	11,78	3,57

Věk	Generace			
	1	2	3	4+
33	26,10	46,21	12,41	3,74
34	18,53	36,74	12,73	3,57
35	14,65	29,50	12,74	4,02
36	9,39	20,35	11,84	4,39
37	6,89	14,91	9,55	4,25
38	4,29	10,03	7,32	3,63
39	3,13	6,49	5,84	3,04
40	1,84	3,96	4,25	2,95
41	1,06	2,22	2,66	1,81
42	0,54	1,40	1,50	1,26
43	0,24	0,60	0,84	0,85
44	0,26	0,21	0,50	0,32
45	0,10	0,11	0,25	0,17
46	0,05	0,07	0,04	0,09
47	0,04	0,03	0,04	0,01
48	0,00	0,06	0,02	0,06
49+	0,05	0,02	0,00	0,00

Zdroj: HFD, 2012, vlastní zpracování

Příloha 14: Průměrný věk matky při narození dítěte

Rok	Rusko	Česko
1959	28,19	25,53
1960	28,16	25,45
1961	27,76	25,42
1962	27,74	25,32
1963	27,55	25,44
1964	27,47	25,58
1965	27,47	25,55
1966	27,40	25,36
1967	27,28	25,16
1968	27,21	25,07
1969	27,06	25,03
1970	26,88	24,99
1971	26,77	25,12
1972	26,72	25,13
1973	26,63	25,25
1974	26,50	25,24
1975	26,38	25,13
1976	26,21	25,07
1977	26,10	24,99
1978	25,95	24,92
1979	25,80	24,84
1980	25,68	24,67

Rok	Rusko	Česko
1981	25,74	24,69
1982	25,81	24,64
1983	25,91	24,59
1984	25,79	24,55
1985	25,78	24,58
1986	25,97	24,64
1987	25,97	24,68
1988	25,80	24,73
1989	25,51	24,76
1990	25,24	24,77
1991	25,01	24,72
1992	24,86	24,83
1993	24,66	25,04
1994	24,63	25,37
1995	24,80	25,76
1996	25,04	26,08
1997	25,23	26,36
1998	25,41	26,63
1999	25,57	26,86
2000	25,76	27,19
2001	25,93	27,55
2002	26,12	27,81
2003	26,27	27,90
2004	26,42	28,34
2005	26,56	28,61
2006	26,64	28,89
2007	26,99	29,14
2008	27,19	29,32
2009	27,36	29,41
2010	27,60	29,57

Zdroj: HFD, 2012